

ΑΝΩΤΑΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ (Σ.Δ.Ο.)
ΤΜΗΜΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΜΟΝΑΔΩΝ ΥΓΕΙΑΣ ΚΑΙ ΠΡΟΝΟΙΑΣ (Δ.Μ.Υ.Π.)

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΜΕ ΘΕΜΑ:
Η ΕΡΓΑΣΙΑ ΑΝΗΛΙΚΩΝ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗ
ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΩΝ

ΟΙ ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΕΣ
ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΣΠΥΡΙΔΟΥΛΑ
ΓΑΒΡΑ ΚΑΤΕΡΙΝΑ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ
ΤΣΟΥΝΤΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

ΚΑΛΑΜΑΤΑ, 2012

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ευχαριστούμε τον επιβλέποντα καθηγητή μας κο Τούντα, για την ευκαιρία που μας έδωσε να έρθουμε σε επαφή με ένα τόσο ενδιαφέρον κοινωνικό ζήτημα, όσο η παιδική εργασία και η αντιμετώπισή του στις δικαστικές αίθουσες, καθώς και για την καθοδήγηση και τις πολύτιμες παρατηρήσεις του. Επίσης ευχαριστούμε τους γονείς μας για την αμέριστη συμπαράστασή, την υπομονή και την κατανόηση τους.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Για την κατανόηση του θέματος της παιδικής εργασίας, ξεκινήσαμε την εργασία μας με μια σύντομη ιστορική αναδρομή του φαινομένου στην Ελλάδα και τον κόσμο, για να καταλήξουμε στη σύγχρονη εποχή και να εκθέσουμε το φαινόμενο και τις μορφές του, μέσω περιγραφών και-κυρίως- αριθμών, σύμφωνα με έρευνες και εκθέσεις διεθνών οργανώσεων και επίσημων ελληνικών κρατικών φορέων.

Στη συνέχεια συλλέξαμε το σύνολο της ελληνικής νομοθεσίας που σχετίζεται με την απασχόληση ανηλίκων, από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, μέχρι και τη σήμερα ισχύουσα, παραθέτοντας αναλυτικά τις βασικές αρχές που διέπουν τα κατά καιρούς νομοθετήματα, ανάλογα με την εποχή και τις κοινωνικές ανάγκες που αυτά εξυπηρετούσαν.

Περνώντας στο δεύτερο σκέλος της εργασίας μας, αναζητήσαμε δικαστικές αποφάσεις που αφορούν στην εργασία ανηλίκων. Από τις ευρεθείσες αποφάσεις, σταχυολογήσαμε δεκατέσσερις, προσπαθώντας να καλύψουμε όσο το δυνατό μεγαλύτερο χρονικό διάστημα (από το 1991 έως και το 2011), αλλά και γεωγραφικό εύρος της χώρας μας. Ταυτόχρονα φροντίσαμε να αντιπροσωπεύονται όλες οι βαθμίδες απονομής Δικαιοσύνης. Τα επιμέρους θέματα που πραγματεύονται οι αποφάσεις που παρουσιάζουμε, είναι τα εργατικά ατυχήματα, η απόδοση δεδουλευμένων, η άρνηση επαναπρόσληψης μετά την ενηλικίωση του εργαζομένου, η ακυρότητα των συμβάσεων εργασίας ανηλίκων και ο ιδιώνυμος χαρακτήρας της σωματικής βλάβης ανηλίκου εργαζομένου.

Καταληκτικά, εκθέτουμε τις σκέψεις και τους προβληματισμούς που μας γεννήθηκαν από τη μελέτη των δεδομένων που συλλέξαμε, τα οποία μας οδήγησαν, μοιραία, στην εξαγωγή των τελικών συμπερασμάτων που παραθέτουμε στο τελευταίο κεφάλαιο της εργασίας μας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗσελίδα 1

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

1.1. Ιστορική αναδρομή σε διεθνές επίπεδο.....σελίδα 2

1.2. Ιστορική αναδρομή στην Ελλάδα.....σελίδα 9

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Η ΠΑΙΔΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ

2.1. Η παιδική εργασία σε διεθνές επίπεδο.....σελίδα 14

2.2. Η παιδική εργασία στη σύγχρονη Ελλάδασελίδα 17

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3:ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ

ΑΝΗΛΙΚΩΝ.....σελίδα 23

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΩΝ

4.1. Παρουσίαση Δικαστικών Αποφάσεων.....σελίδα 33

i. Σχετικά με εργατικά ατυχήματα ανηλίκων εργαζομένων, λόγω πλημμελών μέτρων ασφαλείας.....σελίδα 32

ii. Σχετικά με την καταβολή δεδουλευμένων.....σελίδα 36

iii. Σχετικά με άρνηση επαναπρόσληψης μετά από ενηλικίωση και εκπλήρωση στρατιωτικών υποχρεώσεων του εργαζομένου.....σελίδα 37

iv. Σχετικά με την ακυρότητα της σύμβασης εργασίας.....σελίδα 37

ν. Σχετικά με τη σωματική βλάβη ανηλίκου, ως «ιδιώνυμου»:.....σελίδα 38

4.2. Παρατηρήσεις-προβληματισμοί με αφορμή την εκτεθείσα

νομολογία.....σελίδα 39

4.3. Τελικά συμπεράσματα.....σελίδα 42

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΠΗΓΕΣ.....σελίδα 45

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το θέμα της εργασίας μας έθεσε εξαρχής δυο πεδία έρευνας: αφενός το φαινόμενο της απασχόλησης ανηλίκων και αφετέρου την αντιμετώπισή του από πλευράς ελληνικής δικαιοσύνης. Εκ των πραγμάτων η έρευνα μας επικεντρώθηκε γύρω από τους δύο αυτούς άξονες.

Ξεκινήσαμε με μια ιστορική αναδρομή, ψάχνοντας τις ρίζες και τα κατά εποχές χαρακτηριστικά του ρόλου του παιδιού σαν οντότητα και σαν εργαζομένου. Φτάνοντας στη σύγχρονη εποχή αναζητήσαμε στοιχεία για τη διάσταση του φαινομένου της παιδικής εργασίας σήμερα διεθνώς αλλά και ειδικότερα στην Ελλάδα. Στη συνέχεια εντοπίσαμε τις ισχύουσες νομοθετικές ρυθμίσεις που αφορούν στην απασχόληση ανηλίκων. Ακολούθησε η εξεύρεση δεκατεσσάρων δικαστικών αποφάσεων που θεωρήσαμε ως αντιπροσωπευτικό δείγμα και παραθέτουμε αναλυτικά ως προς το ιστορικό, το σκεπτικό και το διατακτικό τους μέρους.

Για την έρευνά μας χρησιμοποιήσαμε βιβλία, μελέτες, στατιστικές και άρθρα οργανώσεων και φορέων, ελληνικών και διεθνών, που ασχολούνται κυρίως με τα δικαιώματα των παιδιών, δημογραφικά στοιχεία, δημοσιεύσεις στον Τύπο, έντυπο και διαδικτυακό, νομικά άρθρα και περιοδικά και ιστοσελίδες επίσημων φορέων, όπως, ενδεικτικά, της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας, της Βουλής των Ελλήνων (για τα νομοθετικά κείμενα) και του Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών.

Σκοπός μας ήταν να διαπιστώσουμε κατά πόσο η νομολογία βρίσκεται σε σύμπνοια με την ισχύουσα νομοθεσία και το συμπέρασμά μας υπήρξε θετικό.

Θελήσαμε όμως να ελέγξουμε και το κατά πόσο ο συνδυασμός νομοθεσίας και νομολογίας επαρκούν για την αντιμετώπιση του φαινομένου της παράνομης παιδικής εργασίας στο σύνολό της και το συμπέρασμα στάθηκε, δυστυχώς, απογοητευτικό. Διαπιστώσαμε ότι, παρά την ύπαρξη προστατευτικών για τους εργαζομένους ανηλίκους διατάξεων, αυτές δεν εφαρμόζονται συχνά, δεν έχουν ενταχθεί σε ένα συνολικό σχέδιο δράσεων πρόληψης, ελέγχου και αντιμετώπισης των χειρότερων μορφών παιδικής εργασίας, των οποίων τα θύματα δε φαίνεται να είναι σε θέση να ζητήσουν δικαστική προστασία.

1. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

Η απασχόληση ανηλίκων είναι ένα φαινόμενο, σταθερά ορατό κατά την ιστορική εξέλιξη των ανθρωπίνων κοινωνιών. Ανάλογα με τον τόπο και την εποχή λάμβανε διαστάσεις αντίστοιχες με τις κοινωνικοπολιτικές συνθήκες στις οποίες τα παιδιά μεγάλωναν, την τάξη στην οποία ανήκαν, τις ανάγκες που είχαν τα ίδια, αλλά κυρίως οι οικογένειές τους.

Η παιδική ηλικία δεν προστατευόταν παντού και πάντα στην ιστορία του ανθρώπου, ως ιδιαίτερα ευαίσθητη περίοδος της ζωής, κρίσιμη για τη διαμόρφωση της προσωπικότητας του ατόμου. Τα παιδιά δεν εργάζονταν, λόγω της φυσικής αδυναμίας τους να ανταπεξέλθουν στην εργασία και όχι επειδή τους αναγνωριζόταν το δικαίωμα στην ξενοιασιά, τη μόρφωση και την απρόσκοπτη διαμόρφωση μιας ολοκληρωμένης προσωπικότητας. Η υποχρεωτική εκπαίδευση είναι κατάκτηση μόλις του 19^{ου} αιώνα. Άλλωστε η έννοια «παιδί» υπήρξε επίσης σχετική, όσον αφορά την ηλικία που καλύπτει αυτός ο χαρακτηρισμός (όπως και οι αντίστοιχοι «νήπιος», «έφηβος», «νέος»).

Ανάλογα με τη δομή της εκάστοτε κοινωνίας, τις συνθήκες και την ταξική διαστρωμάτωση, υπήρχε (και δυστυχώς υπάρχει) διαφορετική αντιμετώπιση της παιδικής ηλικίας. Το παιδί αναπτυσσόταν με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, ανάλογα με τη μορφή της οικογένειάς του, το ρόλο του μέσα σ' αυτή, και, κυρίως, το ρόλο της οικογένειάς του μέσα στον κοινωνικό ιστό της εκάστοτε εποχής.

1.1. Ιστορική αναδρομή σε διεθνές επίπεδο

Κατά την προϊστορία, όσο οι κοινωνίες ήταν μητριαρχικές, τα παιδιά ακολουθούσαν τους γονείς τους στο κυνήγι και συμμετείχαν ανάλογα με τις – περιορισμένες, εκ των πραγμάτων, αλλά σεβαστές από την ομάδα- δυνατότητές τους, στον αγώνα για την εξεύρεση τροφής μαζί με τους γονείς τους, οι οποίοι από κοινού φρόντιζαν για την ανατροφή τους. Με την εμφάνιση όμως του αρότρου, και την ανάδειξη της μυϊκής υπεροχής του άνδρα, μαζί με την υποβάθμιση του ρόλου της γυναίκας, επήλθε και η υποβάθμιση του παιδιού.

Στην αρχαία Ελλάδα, τα παιδιά των ελεύθερων πολιτών εκπαιδεύονταν. Στην Αθήνα διδάσκονταν, από επί πληρωμή παιδαγωγούς, μουσική, γεωμετρία και αργότερα φιλοσοφία ενώ ταυτόχρονα γυμνάζονταν, ώστε να γίνουν «καλοί καγαθοί» πολίτες-

συμμέτοχοι της εκκλησίας του Δήμου. Αυτή η εκπαίδευση όμως αφορούσε μόνο τα αγόρια, εφόσον η θέση της γυναίκας, άρα και των μικρών κοριτσιών, ήταν ιδιαίτερα υποβαθμισμένη. Στη Σπάρτη τα αγόρια ασκούσαν από τα 7 τους χρόνια στην τέχνη του πολέμου, εφόσον ήταν αρτιμελή και πνευματικά επαρκή, ενώ τα κορίτσια προετοιμάζονταν για το σεβαστό ρόλο της γυναίκας-μητέρας που ήταν σχεδόν ισότιμη με του άνδρα. Και στις δύο κοινωνίες όμως, δεν υπήρχε θέση για τα παιδιά που γεννιούνταν με γενετικά ελαττώματα. Στη μεν Αθήνα ο πατέρας τους μπορούσε να τα πουλήσει ως δούλους ή να τα εγκαταλείψει έκθετα, στη δε Σπάρτη θανατώνονταν στον Καιάδα.

Τα παιδιά των δούλων όμως, δεν είχαν παρόμοια αντιμετώπιση. Δεν εκπαιδεύονταν, εφόσον ως ενήλικοι δε θα γινόντουσαν κάτι άλλο, παρά δούλοι, όπως οι γονείς τους. Έτσι, εάν δεν πωλούνταν ως αντικείμενα νωρίτερα, θα άρχιζαν να απασχολούνται σε οποιαδήποτε δουλική εργασία έκρινε ο κύριός τους ότι μπορούν να ανταπεξέλθουν (όπως π.χ. στη βοσκή των ζώων), αμέσως μετά τον απογαλακτισμό τους.

Στην αρχαία Ρώμη, ο κυρίαρχος ρόλος του πατέρα εντός της οικογένειας, μετέτρεψε το παιδί σε αντικείμενο κυριότητας του αδιαμφισβήτητου αρχηγού της οικογένειας. Με νομοθετική πρόβλεψη, σύμφωνα με τη *Ρωμαϊκή Δωδεκάδελτο*, το παιδί υπόκειτο στην απόλυτη εξουσία του πατέρα του, ο οποίος μπορούσε να το θανατώσει ή να το πουλήσει κατά τη βούλησή του. Στις πλούσιες οικογένειες υπήρχε η δυνατότητα μόρφωσης από παιδαγωγούς, αλλά η σχέση με τον πατέρα παρέμενε σχεδόν ανύπαρκτη και διαποτισμένη από το φόβο της εξουσίας του επάνω στο παιδί.

Ο Μεσαίωνας αποτελεί την περίοδο που υποβαθμίζεται όχι μόνο ο ρόλος του παιδιού αλλά και των ενηλίκων. Το χάσμα των κοινωνικών τάξεων είναι τεράστιο και η παιδεία όταν δεν είναι εντελώς ανύπαρκτη, περιορίζεται στην προσπάθεια επιβολής των χριστιανικών ιδεών, με τρομοκρατικό τρόπο, αναπαράγοντας φοβίες προκαταλήψεις και δεισιδαιμονίες.

Σε μια κατεξοχήν αγροτική κοινωνία, φτωχών, στη συντριπτική πλειοψηφία τους, υπηκόων, με ανύπαρκτο μορφωτικό επίπεδο, όπου η επιβίωση είναι το πρωταρχικό μέλημα του συνόλου της οικογένειας, η προστασία της παιδικής ηλικίας φαίνεται πολυτέλεια. Το παιδί μπορεί να αποτελεί μέχρι και βάρος για μια οικογένεια, εφόσον δεν είναι οικονομικά αξιοποιήσιμο στο πλαίσιο της αγροτικής οικονομίας. Γι' αυτό και η παιδοκτονία είναι απολύτως ανεκτή, με το πρόσχημα του ατυχήματος, μέχρι και τον 17^ο

αι.. Εφόσον το παιδί επιζήσει, διατηρεί το χαρακτηρισμό του ως «παιδί» μέχρι να αποκοπεί από τον επίσης απαξιωμένο κόσμο των γυναικών και να μπορεί να ανταπεξέλθει από άποψη αντοχής στις αγροτικές εργασίες. Τότε ακολουθεί τους ενήλικες σε κάθε τους δραστηριότητες και μετατρέπεται σε «μικρό ενήλικα», χωρίς κανένα ενδιάμεσο στάδιο νεότητας.¹

Στο μεταβατικό στάδιο μεταξύ φεουδαρχίας και βιομηχανικής επανάστασης, στις αγροτικές-προβιομηχανικές κοινωνίες, τα παιδιά αντιμετωπίστηκαν πλέον σαν παραγωγικές δυνάμεις που μπορούσαν να συνεισφέρουν στο οικογενειακό εισόδημα, είτε κατά την παιδική τους ηλικία, είτε, με την κατάλληλη εκπαίδευση, ως μελλοντικοί ενήλικοι τεχνίτες. Ο θεσμός της μαθητείας έκανε την εμφάνισή του σε όλους τους τομείς της παραγωγικής διαδικασίας, ώστε το παιδί να έχει μια προδιαγεγραμμένη πορεία στο δρόμο του για την ένταξή του στην κοινωνία των ενηλίκων. Ήδη από την ηλικία περίπου των 7 ετών, έμπαινε στον κόσμο των ενηλίκων, εντασσόμενο στη μαθησιακή διαδικασία, η οποία απέδιδε και κάποια οφέλη στην οικογένειά του. Οι γονείς μάλλον ανυπομονούσαν να φτάσει το παιδί σε παραγωγική ηλικία, κι έτσι «η παιδική ηλικία ήταν ένα στάδιο που το ανεχόταν κανείς, παρά το απολάμβανε».²

Έτσι, η παιδική εργασία ουσιαστικά θεσμοθετείται, πίσω από τη διαδικασία της μακρόχρονης μαθητείας, αποκτώντας «παιδαγωγικό» χαρακτήρα. Από τη στιγμή που το παιδί είναι σε θέση να αντιλαμβάνεται και να υπακούει σε εντολές, μπορεί να εργάζεται δίπλα σε ενήλικους τεχνίτες μαθαίνοντας τη δουλειά που στο μέλλον θα ασκούσε για να επιβιώσει. Όσο προόδευε δε η βιοτεχνία, παράγονταν θέσεις εργασίας στις οποίες όλο και μικρότερα παιδιά μπορούσαν να ανταπεξέλθουν. Στην υφαντουργία για παράδειγμα, απασχολούνταν έως και τετράχρονα παιδιά.

Στην προκαπιταλιστική αυτή φάση, όπου η οικονομία παραμένει κατά κύριο λόγο αγροτική, αλλά αρχίζει να διαφαίνεται η βιομηχανοποίηση, ο ρόλος των παιδιών στην παραγωγή είναι περιορισμένος και εξαρτώμενος από την πατρική καθοδήγηση, σύμφωνα με τις ανάγκες και τις προσδοκίες της οικογένειας από το παιδί-μέλος της. Ανάλογα με τις δεξιότητες του παιδιού και την εργασία των λοιπών μελών της οικογένειας, κρινόταν σε ποια τέχνη και με ποιους όρους αυτό θα στρεφόταν. Μπορεί να ακολουθούσε το ίδιο

1. *Aries Phillippe* : «Αιώνες Παιδικής Ηλικίας» Αθήνα, εκδόσεις Γλάρος, 1990, σελ.16

2. *Tucker, Robert Charles*: «The Marx – Engels Reader», Norton, New York, 1972, σελ.229

κάποιον τεχνίτη από πολύ νωρίς. Μπορεί όμως και να χρησιμοποιούταν ως «εφεδρία» στις αγροτικές εργασίες, σε περιόδους όπως αυτή της συγκομιδής, όσο ο πατέρας ή τα αδέρφια του θα αναζητούσαν άλλου είδους εργασία. Σε κάθε περίπτωση πάντως, το παιδί έχει οικονομική αξία που ο *Adam Smith* περιγράφει παραστατικότερα: «μια πολυμελής οικογένεια δεν αποτελεί βάρος αλλά πηγή πλούτου για τους γονείς. Η εργασία κάθε παιδιού, πριν εγκαταλείψει το πατρικό σπίτι, υπολογίζεται ότι αποφέρει καθαρό κέρδος 100 λίρες. Μια νεαρή χήρα με πέντε ή έξι παιδιά έχει μεγάλες πιθανότητες να ξαναπαντρευτεί.»¹

Έτσι, ο Διαφωτισμός, μέσω ιστορικά αναγνωρισμένων φιλοσοφικών φωνών, θέτει το παιδί στην παραγωγική διαδικασία, ως χρήσιμο εργαλείο απόκτησης κέρδους, αρχικά για την οικογένειά του και, έπειτα -και κυρίως- για τη βιομηχανική παραγωγική διαδικασία, άρα τους βιομηχάνους.

Είναι εμφανές ότι αυτή η αντιμετώπιση της παιδικής εργασίας, ως αξιοποιήσιμης παραγωγικής δύναμης, συμπίπτει με την εμφάνιση του Φιλελευθερισμού και πολύ περισσότερο με τη σταδιακή επικράτηση της αστικής τάξης. Η τότε ανερχόμενη και πολύ σύντομα κυρίαρχη αστική τάξη, έπρεπε να θέσει το πλαίσιο της ύπαρξης και της δράσης της. Ο τρόπος που το έπραξε φιλοσοφικά και «επιστημονικά» (μέσω κυρίως της πολιτικής οικονομίας και πλήθους οικονομολογιστικών αναλύσεων) δεν είναι ζήτημα της παρούσας εργασίας, πάντως είναι ενδεικτική η άποψη του *Smith* που αναφέρθηκε παραπάνω. Στα πλαίσια της ιδεολογικοποίησης των πρακτικών του φιλελευθερισμού απέναντι στους εργάτες και τα παιδιά τους, η αστική τάξη έπρεπε να διασφαλίσει ότι τα δικά της παιδιά δε θα είχαν την ίδια μοίρα με τα παιδιά των προλεταρίων.

Σε κάθε περίπτωση, ο Διαφωτισμός έστρεψε το ενδιαφέρον του στο θέμα της «παιδικής ηλικίας». Στα τέλη του 17^{ου} αι. και στις αρχές του 18^{ου}, το παιδί ως έννοια και όχι ως αντικείμενο, εμφανίζεται στο ιστορικό προσκήνιο. Σύμφωνα με τον *Ph. Aries*, «η παιδική ηλικία ανακαλύφθηκε από την αστική τάξη σαν ένα ιδεολογικό κατασκεύασμα που συνδύαζε τις ανάγκες των αστών και του προλεταριάτου του 19^{ου} αιώνα».²

Έτσι, στο τέλος του 18^{ου} αιώνα το παιδί βρίσκεται στο κέντρο της αστικής

1. *Smith Adam*: «*Wealth of Nations*», Andrew Skinner, Pelican Classics, London (1973), σελ. 173

2. *M. Lavalette*: «*Child Employment in the Capitalist Labour Market*», 1998, σελ. 136

οικογένειας, δε δουλεύει, το φροντίζουν οι νταντάδες και οι γκουβερνάντες του, μορφώνεται από επί πληρωμή δασκάλους και ζει παίζοντας ξένοιαστο μέχρι να ενηλικιωθεί και να αναλάβει την οικογενειακή επιχείρηση. Η παιδική ηλικία αναβαθμίζεται και προστατεύεται με σεβασμό στην ιδιαιτερότητά της, ως ευαίσθητης βιολογικής κατηγορίας.

Στον αντίποδα των φτωχών εργατικών μαζών, το παιδί παραμένει εργαλείο συμπλήρωσης του πενιχρού οικογενειακού εισοδήματος, δε μορφώνεται, εφόσον ανήκει στην αγροτική ή εργατική τάξη, χωρίς δυνατότητα κοινωνικής μεταπήδησης. Η ίδια η επιβίωσή του είναι αμφίβολη, αφού οι συνθήκες διαβίωσής του είναι περισσότερο από οικτρές, με την ασιτία, τις αρρώστιες, και τις απάνθρωπες συνθήκες απασχόλησής του να πλαισιώνουν την ανάπτυξή του, ενώ η παιδοκτονία αποτελούσε σταθερά μέσο ανακούφισης της απελπισίας των γονιών, μέχρι και το 19^ο αιώνα.

Η Βιομηχανική Επανάσταση που ακολούθησε, αντιμετώπισε μια παιδική ηλικία δύο ταχυτήτων, κατ' ακολουθία των παραπάνω. Στην παρούσα εργασία μας ενδιαφέρει η πολτοποιημένη παιδική ηλικία των εργαζομένων παιδιών. Η μαζική και εκτεταμένη χρήση των μηχανών, η εργοστασιακή παραγωγή και η απλοποίηση της εργασιακής διαδικασίας, δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για την καθιέρωση της εργασίας των ανηλίκων, ως εφικτής και μάλιστα επιθυμητής, εφόσον τα παιδιά αποτελούσαν φτηνό και εύκολα χειραγωγούμενο εργατικό δυναμικό. Οι νέες σχέσεις παραγωγής έθεσαν τις βάσεις της κοινωνικής χειραφέτησης των παιδιών και των νεαρών ατόμων ως εργαζομένων με αυτόνομη λειτουργία στην παραγωγική διαδικασία.

Η νέα πραγματικότητα της βιομηχανοποιημένης παραγωγής, με όλες τις συνέπειές της, ωθούσε (ή ανάγκαζε) την εργατική οικογένεια να στείλει τα ανήλικα παιδιά της ως εργάτες στα εργοστάσια, όπου θα εργάζονταν, αν ήταν τυχερά, και ως ενήλικοι. Τα παιδιά αυτά θα εισέρχονταν βίαια στην ενήλικη σκληρή πραγματικότητα της βιοποριστικής εργασίας. Το παιχνίδι, η μόρφωση, η οικογενειακή θαλπωρή και η γονική αγάπη θα αντικαθίσταντο από μια «μικρομέγαλη» υπευθυνότητα και ανεξαρτησία, αποκτώντας, οι ανήλικοι εργάτες, εμπειρίες διαφορετικές και δυσανάλογες αυτών των «προνομιούχων» συνομηλίκων τους που, έχοντας την τύχη να προέρχονται από εύπορες οικογένειες, απολάμβαναν την προστασία που θα έπρεπε να είναι αυτονόητη για όλους.

Η εργασία των ανηλίκων δεν απείχε καθόλου από αυτή των ενηλίκων από άποψη συνθηκών. Η πειθαρχία και η υπακοή ήταν απαραίτητες προϋποθέσεις για κάθε εργαζόμενο. Η μαζική παραγωγή αγαθών και η ταυτόχρονα αυξανόμενη ζήτησή τους, απαιτούσαν εξαντλητικούς ρυθμούς εργασίας, προκειμένου να επιτευχθεί το μεγαλύτερο δυνατό κέρδος με το χαμηλότερο δυνατό κόστος. Η εργασία πλέον δεν ακολουθούσε τους φυσικούς ρυθμούς του χωραφιού ή της οικογενειακής βιοτεχνίας, αλλά τους επινοημένους νόμους της προσφοράς και της ζήτησης με ένα και μοναδικό στόχο: το κέρδος. Η απληστία του ανερχόμενου καπιταλισμού αξίωνε απάνθρωπη εντατικοποίηση της παραγωγικής διαδικασίας. Τα ωράρια εργασίας υπερέβαιναν το 12ωρο, δεν υπήρχαν εργασιακά δικαιώματα, η ζωή και η ασφάλεια των εργαζομένων εξαρτιόταν μόνο από τις αντοχές τους. Οι ανήλικοι εργάτες δεν αποτελούσαν εξαίρεση. Αντίθετα, τα παιδιά, χωρίς υποχρεώσεις στρατιωτικής θητείας ή αγροτικής απασχόλησης, ήταν πιο εύκολο να παραμένουν νυχθημερόν στο χώρο των εργοστασίων και να υπομένουν αδιαμαρτύρητα οποιεσδήποτε συνθήκες εργασίας, συμπεριλαμβανομένης της βίαιης τιμωρίας, της ασιτίας και της σωματικής και ψυχικής εξάντλησής τους. Τα ορφανά παιδιά ήταν η πρώτη επιλογή των βιομηχάνων για τη στελέχωση του δυναμικού των εργοστασίων τους, ενώ στη συνέχεια δεν ήταν καθόλου δύσκολο να πειστούν οι εξαθλιωμένοι γονείς να παραδίδουν οικειοθελώς τα παιδιά τους ως εργάτες, προκειμένου να συνεισφέρουν με την εργασία τους στο θλιβερό οικογενειακό εισόδημα.

Ο ασύδοτος καπιταλισμός που κυριάρχησε με τη Βιομηχανική Επανάσταση, η οποία ιστορικά διήρκεσε πάνω από έναν αιώνα (από το 1780 μέχρι τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο) εξαπλώθηκε πέρα από την ευρωπαϊκή ήπειρο, απ' όπου ξεκίνησε, σε όλο τον πλανήτη, μέσω της αποικιοκρατίας προς αναζήτηση πρώτων υλών για τη βιομηχανία και νέων αγορών για τα προϊόντα της. Έτσι, εκτός από τα παιδιά της Ευρώπης, το «προνόμιο» της εργασίας απέκτησαν και τα υπόλοιπα, σε όλα τα μήκη και τα πλάτη της γης, όπου επικράτησε η δυτική νοοτροπία και επιβλήθηκε ο ευρωπαϊκός πολιτισμός (Η.Π.Α., Αφρική, Ασία κ.λ.π).

Η ιστορική αυτή ανασκόπηση, είναι σαφώς πολύ σύντομη, περιορισμένη και γενικευμένη, στα πλαίσια της απλής καταγραφής του ρόλου του παιδιού στην οικογένεια και την κοινωνία, ώστε να παρακολουθήσουμε το φαινόμενο της απασχόλησης ανηλίκων ανά ιστορική περίοδο υπό «κανονικές» συνθήκες. Δεν εμβαθύνουμε σε περιόδους πολέμων, λοιμών, λιμών ή άλλων ταραχών, ούτε επεκταθήκαμε στο σύνολο του πλανήτη,

σε χώρες των οποίων την ιστορία δε γνωρίζουμε σε βάθος (μουσουλμανικός κόσμος, Ασία, Αφρική, Ν. Αμερική).

1.2. Ιστορική αναδρομή στην Ελλάδα

Η Ελλάδα, υπήρξε πάντοτε κατά κύριο λόγο αγροτική χώρα. Η ροή της ευρωπαϊκής ιστορίας όμως, ήταν αδύνατο να μην καθορίσει και την ελληνική πραγματικότητα. Ο αστικός τρόπος ζωής, η ανάπτυξη της βιοτεχνίας αρχικά και της βιομηχανίας στη συνέχεια, σε συνδυασμό με τη φτώχεια των αγροτικών κοινωνιών, οδήγησε σε μετατόπιση του πληθυσμού προς τα αστικά κέντρα.

Τα παιδιά των αγροτικών οικογενειών, ήταν τα πρώτα που στέλνονταν από τους γονείς τους στις πόλεις για να εργαστούν εκεί, είτε γιατί τα παιδιά τους ήταν περισσότερα από όσα μπορούσαν να θρέψουν ή να αξιοποιήσουν στις αγροτικές εργασίες, είτε γιατί τα ίδια δε μπορούσαν να ανταπεξέλθουν σε αυτές.

Έτσι τα κορίτσια εργάζονταν ως υπηρέτριες σε αστικές οικογένειες έναντι στέγης και τροφής με την προοπτική να προικιστούν αργότερα. Ενδιαμέσως δέχονταν κάθε είδους εκμετάλλευση, από ξυλοδαρμούς μέχρι ασέλγεια.

Τα αγόρια απασχολούνταν κυρίως σε εμπορικά καταστήματα, συνήθως παντοπωλεία, ως υπηρέτες ή βοηθοί (ο όρος «μπακαλόγατος» είναι ιδιαίτερα γλαφυρός) επίσης έναντι στέγης και τροφής, με την αόριστη –και συνήθως ανυπόστατη- ελπίδα να διαδεχτούν το αφεντικό τους ή να ξεκινήσουν τη δική τους επιχείρηση. Σύμφωνα με έρευνα της Επιθεώρησης Εργασίας το 1921 σε 225 παντοπωλεία της Αθήνας, απασχολούνταν 91 παιδιά, 22 δωδεκάχρονα και 69 σε ηλικία μεταξύ 12 και 14 ετών, σε άθλιες συνθήκες εργασίας και διαβίωσης. Τα 71 από αυτά τα παιδιά, κοιμόντουσαν οπουδήποτε, εφόσον τα καταστήματα δε διέθεταν ειδικό χώρο για τη διαμονή τους. Η εργασία τους ξεπερνούσε τις δέκα ώρες ημερησίως και δεν έλειπε η κατάχρηση εξουσίας του εργοδότη-προστάτη υπό μορφή βίας και απειλών. Και τα αγόρια και τα κορίτσια συχνά κατέφευγαν στη λύση της μετανάστευσης.

Στα τέλη του 19^{ου} αι. παιδιά από τις ορεινές Κορινθία και Γορτυνία, εκμισθώνονταν από τους γονείς τους με ετήσιο συμβόλαιο, έναντι χρημάτων σε «μαστόρους», για να μπουν στη δούλεψή τους, όποια και να ήταν αυτή. Το 1873 στην Αθήνα ζούσαν 300 τέτοια νοικιασμένα παιδιά, θύματα σωματεμπορίας.

Ο θεσμός της μαθητείας που ήδη συναντήσαμε παραπάνω, χρησιμοποιήθηκε από τη νομοθεσία του νεοσύστατου τότε ελληνικού κράτους, το οποίο με τους νόμους περί ίδρυσης εργοστασίων, εξυπηρετούσαν, στην πραγματικότητα, τους βιομηχάνους υποχρεώνοντάς τους να προσλαμβάνουν ανήλικους μαθητεύομενους. Το 1846 για να λειτουργήσει ένα βαμβακοκλωστήριο στην Πάτρα, προϋπόθεση ήταν να προσλάβει 30 «νέους» ηλικίας 13-15 ετών για να διδαχθούν τη χρήση και την επιδιόρθωση των κλωστικών μηχανών (Ν. ΜΓ. «Περί συστάσεως βαμβακοκλωστικού καταστήματος κατά την θέσιν Σαραβάλιον των Πατρών», 6.5.1846, Φ.Ε.Κ. 25/1.10.1846) Οι ανήλικοι, ως «δίδακτρα» στον εργοδότη-δάσκαλο, όφειλαν αποκλειστική εργασία στον ίδιο για πέντε χρόνια, συνήθως χωρίς αποδοχές. Έτσι, η μαθητεία, λόγω της έλλειψης προστατευτικού νομοθετικού πλαισίου, έτεινε να μετατραπεί σε "καλυμμένη" ανειδίκευτη εργασία, ιδίως στις μεγάλες βιομηχανικές μονάδες.¹

Τη δεκαετία του 1870 αναπτύσσεται η βιομηχανία στην Ελλάδα και υπάρχει αυξημένη ζήτηση παιδικού, δηλαδή ευέλικτου, απλήρωτου και εύκολα χειραγωγούμενου εργατικού δυναμικού, όπως και στην υπόλοιπη Ευρώπη. Η υφαντουργία, η καρποβιομηχανία και η χαρτοβιομηχανία απασχολούσαν παιδιά, ακόμα και 8 ετών, όπως το εργοστάσιο Ασπιώτη στην Κέρκυρα.²

Το 1874, τέσσερα βαμβακουργεία στη Λειβαδιά απασχολούσαν 100 παιδιά.³ Το 1898 η υφαντουργία Λυγίνου στον Πειραιά απασχολούσε 300 κορίτσια από τα νησιά του Σαρωνικού, ηλικίας ως επί το πλείστον 12-20 ετών, αλλά και νεαρότερες.

Το 1910, σε βιομηχανίες της Θεσσαλίας, της Μεσσηνίας και της Αρκαδίας απασχολούνταν 8χρονα αγόρια και 6χρονα κορίτσια. Μετά τη Μικρασιατική καταστροφή το 1922, η πληθώρα ορφανών ανήλικων προσφύγων απορροφήθηκε στη βιομηχανία, οξύνοντας κατακόρυφα το φαινόμενο της παιδικής εργασίας.

Το 1920, σύμφωνα με τη βιομηχανική απογραφή, οι ανήλικοι κάτω των 18 ετών, αποτελούσαν το 26% του συνόλου των εργαζομένων σε βιοτεχνία-βιομηχανία (16.380 αγόρια και 8.640 κορίτσια)

1. Ρηγίνος Μιχάλης: «Μορφές Παιδικής Εργασίας στη Βιομηχανία και τη Βιοτεχνία 1870-1940», σελ.68

2. Ρηγίνος Μιχάλης: «Μορφές Παιδικής Εργασίας στη Βιομηχανία και τη Βιοτεχνία 1870-1940», σελ.29,44

3. Ρηγίνος Μιχάλης: «Μορφές Παιδικής Εργασίας στη Βιομηχανία και τη Βιοτεχνία 1870-1940», σελ.51

Πίνακας 1

Κατανομή εργαζομένων -18 χρόνων κατά μέγεθος επιχειρήσεων, 1920														
Κλάδοι	Ανδρες							Γυναίκες						
	Σύνολο ανδρών	Επιχ/σεις 1-5 ατ.	% συν.	Επιχ/σεις 6-25 ατ.	% συν.	Επιχ/σεις 26 + ατ.	% συν.	Σύνολο γυναικών	Επιχ/σεις 1-5ατ	% συν.	Επιχ/σεις 6-25 ατ.	% συν.	Επιχ/σεις 26 + ατ.	% συν.
Βιομηχανία τροφίμων	2.385	1.586	66,50	577	24,19	222	9,31	643	127	19,75	162	25,19	354	55,05
Χημική βιομηχανία	382	206	53,93	104	27,23	72	18,85	154	21	13,64	87	56,49	46	29,87
Κατεργασία ορυκτών	421	85	20,19	120	28,50	216	51,31	114	15	13,16	23	20,18	76	66,67
Παραγωγή κινητήριας δύναμης	149	5	3,36	34	22,82	110	73,83	-	-	-	-	-	-	-
Μεταλλουργία Μηχανουργία.	2.622	1.454	55,45	491	18,73	677	25,82	130	18	13,85	18	13,85	94	72,31
Βιομηχανία ξύλου	1.497	983	65,66	361	24,11	153	10,22	126	33	26,19	78	61,90	15	11,90
Βιομηχανία δέρματος	5.895	4.098	69,52	1.330	22,56	467	7,92	415	178	42,89	157	37,83	80	19,28
Υφαντουργία	550	46	8,36	57	10,36	447	81,27	2.043	36	1,76	162	7,93	1.845	90,31
Βιομηχανία ενδυμάτων	1.201	950	79,10	197	16,40	54	4,50	3.418	1.345	39,35	1.164	34,06	909	26,59
Βιομηχανία χαρτιού	612	185	30,23	199	32,52	228	37,25	845	66	7,81	317	37,51	462	54,67
Βιομηχανία καπνού	666	47	7,06	172	25,83	447	67,12	752	37	4,92	133	17,69	582	77,39
Σύνολο	16.380	9.645	58,88	3.642	22,23	3.093	18,88	8.640	1.876	21,71	2.301	26,63	4.463	51,66
ΓΣΥΕ Απογραφή των βιοτεχνικών και βιομηχανικών επιχειρήσεων, 18.12.1920, Αθήνα, 1926														

Ακόμη, σύμφωνα και πάλι με την Επιθεώρηση Εργασίας, , το 1926 στις βιοτεχνίες και βιομηχανίες μόνο της Αθήνας και του Πειραιά, απασχολούνταν συνολικά 17.021 εργάτες. Από αυτούς, 226 αγόρια και 2.376 κορίτσια είχαν ηλικία 12-13 ετών ενώ στις ηλικίες 14-18 εργάζονταν 337 αγόρια και 5.116 κορίτσια.

Πίνακας 2

Ανδρες Εργαζόμενοι στη βιομηχανία/βιοτεχνία της Αθήνας, 1926						
Κλάδοι	Αριθμός επιχ/σεων	Σύνολο εργατών	Εργάτες 12-13 χρ.	% συνόλου	Εργάτες 14-18 χρ.	% συνόλου
Κλωστήρια, Υφαντήρια	35	902	78	8,65	163	18,07
Μεταξουργεία	12	295	67	22,71	74	25,08

Ταπητουργεία	55	201	-	-	-	-
Καλτσοποιεία, Φανελοποιεία	37	75	2	2,67	3 -	4,00
Πιλοποιεία	27	258	12	4,65	56	21,71
Κυτιοποιεία	51	275	67	24,36	41	14,91
Σύνολο	217	2.006	226	11,27	337	16,80

Πηγή: ΓΣΥΕ, Μηνιαίο Στατιστικό Δελτίο, 1930

Πίνακας 3

Γυναίκες Εργαζόμενες στη βιομηχανία / βιοτεχνία της Αθήνας, 1926						
Κλάδοι	Αριθμός επιχ/σεων	Σύνολο εργατριών	Εργάτριες 12-13 χρ.	% συνόλου	Εργάτριες 14-18 χρ.	% συνόλου
Κλωστήρια , Υφαντήρια	35	3.977	504	12,67	1.314	33,04
Μεταξουργεία	12	1.986	315	15,86	884	44,51
Ταπητουργεία	55	5447	921	16,91	1.796	32,97
Καλτσοποιεία, Φανελοποιεία	37	1.151	62	5,39	181	15,73
Πιλοποιεία	27	777	67	8,62	290	37,32
Κυτιοποιεία	51	1.677	507	30,23	651	38,82
Σύνολο	217	15.015	2.376	15,82	5.116	34,07

Πηγή: ΓΣΥΕ, Μηνιαίο Στατιστικό Δελτίο, 1930

Το 1930 πλέον, πάλι σύμφωνα με την απογραφή των καταστημάτων των βιομηχανικών και εμπορικών επιχειρήσεων που διενεργήθηκε το Σεπτέμβριο του 1930, από την Επιθεώρηση Εργασίας, οι ανήλικοι εργαζόμενοι ανέρχονταν σε 27.220 αγόρια και 17.415 κορίτσια ηλικίας 12-18 ετών, αποτελώντας, οι ανήλικοι εργαζόμενοι, το 30,48% του συνόλου των απασχολουμένων στη βιοτεχνία και τη βιομηχανία.

Οι συνθήκες εργασίας στην ελληνική βιομηχανία κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αι., δε διέφεραν από αυτές της υπόλοιπης Ευρώπης που παραπάνω περιγράψαμε. Ήταν ήδη τραγικές για τους ενήλικες εργάτες, πόσο μάλλον για τα μικρά παιδιά. Οι χώροι εργασίας ήταν ανθυγιεινοί, χωρίς ήλιο και αέρα, με αποτέλεσμα την εμφάνιση

μολυσματικών ασθενειών και αναπνευστικών προβλημάτων. Η εντατικοποίηση της εργασίας και τα απάνθρωπα ωράρια, που επεκτείνονταν μέχρις εξάντλησης του εργαζομένου, η πειθαρχία και η επιβολή της μέσω σωματικής και ψυχικής κακοποίησης, αποτελούσαν τον κανόνα. Μέτρα ασφαλείας δεν υπήρχαν, με αποτέλεσμα να συμβαίνουν εργατικά ατυχήματα. Το 1921, από τα 20 θανατηφόρα εργατικά ατυχήματα που καταγράφηκαν, τα 5 συνέβησαν σε εργάτες κάτω των 18 ετών. Το 1927, τα ανήλικα θύματα εργατικών ατυχημάτων, ανέρχονταν σε ποσοστό 35,70% επί του συνόλου. Φυσικά η έννοια της αποζημίωσης λόγω εργατικού ατυχήματος ήταν ακόμη ανύπαρκτη.

Παρά την παρέμβαση του νομοθέτη για πρώτη φορά από το 1912 (όπως παρακάτω θα αναλύσουμε), οι ιδιαίτερα ταραχώδεις κοινωνικές, πολιτικές και κυρίως οικονομικές συνθήκες στην Ελλάδα, με την τότε οικονομική κρίση να δοκιμάζει την επιβίωσή της, οι πτωχεύσεις, οι συνεχείς εναλλαγές κυβερνήσεων διαφορετικών πεποιθήσεων, οι βαλκανικοί πόλεμοι, οι δύο παγκόσμιοι πόλεμοι και η Μικρασιατική καταστροφή ενδιάμεσα τους, χειροτέρευαν παρά βελτίωναν τη θέση των εργαζομένων, ενηλίκων και ανηλίκων.

Στο σημείο αυτό οφείλουμε να αναφέρουμε ότι η πολυτιμότερη πηγή μας για τα στοιχεία σχετικά με την παιδική εργασία στην Ελλάδα, υπήρξε το σύγγραμμα του Μιχάλη Ρηγίνου «Μορφές παιδικής εργασίας στη βιομηχανία και τη βιοτεχνία (1870-1940)», (ιστορικό αρχείο Ελληνικής Νεολαίας-Γ.Γ.Ν.Γ-Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε, Αθήνα 1995)

2. Η ΠΑΙΔΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ

2.1. Η παιδική εργασία σε διεθνές επίπεδο

Η βιομηχανική επανάσταση και οι απάνθρωπες συνθήκες εργασίας που αυτή επέβαλε, προκάλεσε αντιδράσεις από πλευράς εργαζομένων, που σταδιακά απέκτησαν ταξική συνείδηση και διεκδίκησαν στοιχειώδη δικαιώματα. Σε συνδυασμό με τις μακρόχρονες προσπάθειες ιδεολόγων και ανθρωπιστών της διεθνούς κοινωνίας των αρχών του 19ου αιώνα που επιζητούσαν την προστασία της εργασίας μέσα από διακανονισμούς, καθώς και την άρση των αδικιών και στερήσεων που βίωναν οι εργαζόμενοι κατέστη αναγκαία η ίδρυση του Διεθνούς Οργανισμού Εργασίας, στα πλαίσια μιας στενής διεθνούς συνεργασίας με κοινή κοινωνική πολιτική. Η ίδρυση της ΔΟΕ θεωρήθηκε ως ικανοποίηση της σημαντικότερης διεκδίκησης των διαφόρων εργατικών οργανώσεων κυρίως των βιομηχανικών χωρών.

Η ΔΟΕ (Διεθνής Οργάνωση Εργασίας- International Labour Organization), που εδρεύει στη Γενεύη, ιδρύθηκε στις 11 Απριλίου 1919 ως παράρτημα της Κοινωνίας των Εθνών, όταν ο καταστατικός της χάρτης εγκρίθηκε ως μέρος (XIII) της Συνθήκης των Βερσαλλιών (άρθρα 387-427), ενώ πλέον αποτελεί εξειδικευμένη οργάνωση του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών. Η δικαιολογητική βάση της ίδρυσής της αναπτύχθηκε στο πρόλογο του σχετικού τμήματος της περίφημης συνθήκης που επεδίωκε την αποκατάσταση της παγκόσμιας ειρήνης με βάση την κοινωνική δικαιοσύνη. Στα πλαίσια της δράσης της, έπεισε πολλές χώρες να υιοθετήσουν την οκτάωρη εργασία ανά ημέρα και την εργασία σαράντα οκτώ ωρών την εβδομάδα.

Επίσης, μέχρι σήμερα εξακολουθεί να εργάζεται για τον τερματισμό της παιδικής εργασίας. Καθιέρωσε, μάλιστα, τον εορτασμό της Παγκόσμιας Ημέρας κατά της Παιδικής Εργασίας, τη 12η Ιουνίου κάθε έτους. Η μέρα αυτή μας υπενθυμίζει, δυστυχώς, πως η παιδική εργασία εξακολουθεί να υπάρχει σε πολλά σημεία του πλανήτη, με τα παιδιά να πέφτοντας θύματα εκμετάλλευσης και σκληρής κακομεταχείρισης. Υπολογίζεται ότι συνολικά 1,2 εκατομμύρια παιδιά ετησίως πέφτουν θύματα δικτύου που τα μεταφέρει παράνομα σε ανεπτυγμένες χώρες.

Παρά τις προσπάθειες λοιπόν της ΔΟΕ και πλήθους άλλων οργανισμών, διεθνούς ή κατά τόπους εθνικού βεληγκεούς (π.χ. Unicef, Χαμόγελο του Παιδιού, κ.α. για τα

δικαιώματα των παιδιών), το φαινόμενο της παιδικής εργασίας εξακολουθεί να υφίσταται και μάλιστα σε μεγάλο βαθμό και σε όλο τον κόσμο. Δεν περιορίζεται μόνο στις φτωχές και τις αναπτυσσόμενες χώρες της Αφρικής και της Ασίας, αλλά και στις οικονομικά κραταιές, όπου το ποσοστό του πληθυσμού που ζει κάτω από το όριο της φτώχειας αυξάνεται με αλματώδεις ρυθμούς.

Σύμφωνα με τα πιο πρόσφατα στοιχεία της ΔΟΕ, εν έτει 2012, εργάζονται, σε ποικίλες συνθήκες 215.000.000 παιδιά διεθνώς. Από αυτά τα παιδιά, τα 115.000.000 απασχολούνται σε ιδιαίτερα επικίνδυνες εργασίες, όπως ορυχεία και λατομεία. Ένα στα έξι εργαζόμενα παιδιά υφίσταται ψυχικές και σωματικές βλάβες. Κάθε χρόνο, 73 εκατομμύρια εργαζόμενα παιδιά είναι κάτω από 10 ετών, ενώ 22.000 χάνουν τη ζωή τους από εργατικό ατύχημα.

Αντίστοιχη έκθεση της UNICEF αναφέρει, περισσότερο απαισιόδοξα ακόμη, ότι ανέρχονται περίπου σε 171.000.000 τα παιδιά στον πλανήτη που εργάζονται σε ορυχεία, λατομεία και άλλους επικίνδυνους χώρους δουλειάς ή με επικίνδυνα υλικά, όπως χημικά, εντομοκτόνα ή βαρύ μηχανικό εξοπλισμό. Περιλαμβάνονται στα κατ' εκτίμηση 246 εκατομμύρια εργαζόμενα παιδιά, κάτω των 18 ετών, τα οποία κανονικά θα έπρεπε να μορφώνονται στις σχολικές αίθουσες, αποκτώντας εφόδια για μια καλύτερη ζωή. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι «παιδιά ακόμη και πέντε ετών δουλεύουν με εξοντωτικά ωράρια, εξορύσσοντας βράχια, χρυσάφι, διαμάντια και πολύτιμα μέταλλα στην Αφρική, στην Ασία και τη Νότια Αμερική, διατρέχοντας μόνιμο κίνδυνο να πεθάνουν λόγω εργατικού ατυχήματος, να τραυματισθούν ή να μετατραπούν σε χρονίως ασθενή.»

Ταυτόχρονα, 67.000.000 παιδιά της πρωτοβάθμιας και 74.000.000 παιδιά της κατώτερης δευτεροβάθμιας σχολικής ηλικίας δεν είναι εγγεγραμμένα στο σχολείο ενώ πολλά που είναι εγγεγραμμένα δεν φοιτούν σε τακτική βάση, εφόσον αναγκάζονται να δουλεύουν. Γι' αυτό, οι δύο οργανώσεις του Ο.Η.Ε., ILO (ΔΟΕ) και UNICEF ένωσαν τις δυνάμεις τους σε μια κοινή προσπάθεια με στόχο τον τερματισμό της εργασίας παιδιών σε ορυχεία και λατομεία σε φτωχές χώρες του πλανήτη, και την εγγραφή τους σε σχολεία.

Είναι φανερό ότι η παθογένεια της παιδικής εργασίας είναι κάτι παραπάνω από παρούσα στην εποχή μας, παρά την ύπαρξη και τις προσπάθειες όχι μόνο της ΔΟΕ και της Unicef, ως διεθνών φορέων, αλλά και πλήθους μεγαλύτερων ή μικρότερων

οργανώσεων, σε όλες τις χώρες το κόσμου, παρά τη λειτουργία αντίστοιχων κρατικών υπηρεσιών και παρά το υποτιθέμενο πολιτιστικό επίπεδο το πλανήτη.

Όλοι αυτοί οι φορείς που μάχονται για τα δικαιώματα των παιδιών, (καθώς και άπειροι άλλοι που εξειδικεύονται σε άπειρα άλλα πληττόμενα δικαιώματα), αποτελούν σταγόνα στον ωκεανό. Καταγράφουν μεν, αλλά δε μπορούν να πλησιάσουν, έστω, στην επίλυση του προβλήματος, όσο αυτό αναπαράγεται από τις οικονομικές, αντίστοιχες εργασιακές και κατ' επέκταση κοινωνικές συνθήκες που διαμορφώνει η ελεύθερη αγορά.

Ο σύγχρονος καπιταλισμός αξιοποιεί νέα μέσα, πέραν της βιομηχανίας, όπως, ενδεικτικά, την τεχνολογία, την επιστήμη, την υποτιθέμενη πολυφωνία των ΜΜΕ. Οι ανάγκες που γεννώνται για την επιβίωση του ανθρώπου, πραγματικές ή πλασματικές, είναι πολύ περισσότερες. Οι σύγχρονες, «πολιτισμένες» κοινωνίες χαρακτηρίζονται ακόμη από ένα συνεχές κυνήγι, του κέρδους για τους λίγους και της επιβίωσης για τους πολλούς. Η επιχειρηματική δραστηριότητα, που θεωρείται ο κορυφαίος παράγοντας για μια εύρωστη οικονομία, φτάνει -εξίσου με αυτή του 19^{ου} αι.- τα όρια της ασυδοσίας και της απανθρωπιάς. Η κρίση που βιώνει ο καπιταλισμός στο εσωτερικό του, στις μέρες μας, οδηγεί πολλές χώρες, σε οικονομική και, κυρίως, πολιτική αστάθεια, αφού η πολιτική, δυστυχώς, έπεται αντί να προηγείται των επιχειρηματικών συμφερόντων. Όλοι αυτοί οι παράγοντες, όχι μόνο συντηρούν, αλλά οξύνουν τα κοινωνικά προβλήματα, μεταξύ αυτών και το πρόβλημα της παιδικής εργασίας.

Έτσι, στη Νάπολι της Ιταλίας, πάνω από 54.000 παιδιά εγκατέλειψαν το σχολείο μεταξύ 2005 και 2009, αναγκασμένα λόγω κρίσης, να εργαστούν για την Καμόρα, 10 ώρες την μέρα, 6 μέρες τη βδομάδα, έναντι 50 € εβδομαδιαίως, ενώ στο Ουζμπεκιστάν 2.000.000 παιδιά δουλεύουν στη συγκομιδή βαμβακιού, για δυτικές εταιρίες εισαγωγής και διανομής βαμβακιού στην Ευρώπη.

2.2. Η παιδική εργασία στη σύγχρονη Ελλάδα

Η χώρα μας αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα αποσταθεροποίησης των πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών της δομών, λόγω της οικονομικής κρίσης που βιώνουμε εδώ και μια τριετία. Το πώς και το γιατί συμβαίνει αυτό, δεν είναι θέμα της παρούσης. Το γεγονός της κρίσης παρατίθεται ως αντικειμενική πραγματικότητα, που επισύρει ορισμένες συνέπειες.

Μεταξύ αυτών των συνεπειών είναι και η αύξηση της παιδικής εργασίας, τουλάχιστον αυτής που σαν αιτία έχει τη φτώχεια. Το ποσοστό των παιδιών που αντιμετωπίζουν τον κίνδυνο φτώχειας κυμαίνεται πάνω από 20% στην Ελλάδα, και αριθμητικά ανέρχονται σε 439.000 άτομα, σύμφωνα με την αντιπροσωπεία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής στην Ελλάδα.. Αντίστοιχα ποσοστά παρατηρούνται στην Ισπανία, τη Βουλγαρία, την Πορτογαλία, την Ιταλία, τη Ρουμανία, τη Λετονία, την Πολωνία, τη Λιθουανία και το Λουξεμβούργο.

Πίνακας 4

Κατώφλι κινδύνου φτώχειας ανά άτομο	7.178 €
Κατώφλι κινδύνου φτώχειας για νοικοκυριά με 2 ενήλικες και 2 εξαρτώμενα παιδιά ηλικίας κάτω των 14 ετών	15.073 €
ΑΤΟΜΑ ΣΕ ΚΙΝΔΥΝΟ ΦΤΩΧΕΙΑΣ	
• Σύνολο	2.205.000
• Κάτω των 6 ετών	136.000
• 6 με 11 ετών	136.000
• 12 με 17 ετών	167.000
• Σύνολο Ανήλικτοι	439.000

Η Φτώχεια σε αριθμούς (2010), ΠΗΓΗ: EUROSTAT

Όσο συρρικνώνεται το οικογενειακό εισόδημα, περικόπτονται οι μισθοί και οι συντάξεις, η ανεργία εκτοξεύεται και οι εργασιακές σχέσεις μεταβάλλονται σε βάρος των εργαζομένων, ενώ ταυτόχρονα αυξάνεται το κόστος ζωής, με ανατίμηση των αγαθών πρώτης ανάγκης (από το ρεύμα και το πετρέλαιο θέρμανσης, μέχρι το γάλα) και επιπλέον επιβάλλονται αυστηρά κρατικά μέτρα λιτότητας, είναι προφανές ότι η ελληνική

οικογένεια αλλάζει χαρακτήρα, μειώνεται το βιοτικό της επίπεδο και κατακυλά στη φτώχεια. Η οικονομική ανασφάλεια, οδηγεί πολλά ζευγάρια στο να μην αποκτήσουν παιδιά, αυξανόμενου έτσι του φαινομένου της υπογεννητικότητας. Τα παιδιά όμως που ήδη έχουν γεννηθεί και λιποθυμούν στο σχολείο τους λόγω υποσιτισμού, το πιθανότερο είναι να εξαναγκαστούν σε εργασία προκειμένου να επιβιώσουν τα ίδια και οι οικογένειές τους.

Η σχολική διαρροή, είναι μια πρώτη ένδειξη για την προσέγγιση του αριθμού των εργαζομένων παιδιών σε μία χώρα. Δεν είναι βέβαια ασφαλές κριτήριο, εφόσον ένα παιδί μπορεί να παρακολουθεί το σχολείο του και να εργάζεται εκτός σχολικού χρόνου, αλλά σαφώς βοηθάει για μια πρώτη επαφή με το μέγεθος του φαινομένου της παιδικής εργασίας, έστω με μεγάλο βαθμό πιθανολόγησης.

Σύμφωνα με Έκθεση της Ελληνικής Επιτροπής της Unicef, η σχολική διαρροή στην Ελλάδα, ανερχόταν το 2010 στο 13,7% του μαθητικού πληθυσμού. Από τα 1.959.895 ανήλικα παιδιά (0-18 ετών) που αντιστοιχούν μόλις στο 17,4% του ελληνικού πληθυσμού, φοιτούν κανονικά 1.492.928 μαθητές σε 15.422 μονάδες πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.¹

Η σχολική διαρροή στην Ελλάδα, σε αριθμητικό επίπεδο, μειώθηκε την τελευταία δεκαετία και τα επίπεδά της θεωρούνται διεθνώς ικανοποιητικά. Αυτή η καταγραφή όμως, αφορά το έτος 2010, πριν η οικονομική κρίση αγγίξει την ελληνική οικογένεια στα σημερινά μέτρα. Επίσης, δε συμπεριλαμβάνει ειδικές κατηγορίες παιδιών που διαβιώνουν στην Ελλάδα, όπως οι μετανάστες.

Κυρίως όμως, δε συνοδεύεται από αντίστοιχη καταγραφή και τήρηση επικαιροποιημένων στοιχείων για την παράνομη παιδική εργασία.

Η Ελλάδα έχει, σε γενικές γραμμές, συμμορφωθεί νομοθετικά στις διεθνείς επιταγές για την προστασία των δικαιωμάτων του παιδιού, κυρώνοντας με το Ν. 2101/1992 τη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού., υπακούοντας στις αξιώσεις της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού του Ο.Η.Ε.. Εντούτοις δεν προχώρησε ικανοποιητικά στην κατεύθυνση της ουσιαδούς δράσης για την αντιμετώπιση της παιδικής εργασίας.

1. «Η κατάσταση των παιδιών στην Ελλάδα», Μάρτιος 2012, Ελληνική Εθνική Επιτροπή Unicef, σελ.2

Η Περιοδική Έκθεση της Ελλάδας για την εφαρμογή της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, που υπεβλήθη από τη χώρα μας το 2009, αναφορικά με την παιδική εργασία δεν περιλαμβάνει κανένα απολύτως στοιχείο σχετικά με την έκτασή της, ούτε στοιχεία σχετικά με το φύλο, την ηλικία, την εθνική προέλευση, τις αστικές και αγροτικές περιοχές και την κοινωνικοοικονομική προέλευση των εργαζομένων παιδιών. Περιορίζεται μόνο στην παράθεση του νομοθετικού πλαισίου που διέπει το θέμα και στην παντελή αυτή έλλειψη στοιχείων εστιάστηκαν και οι παρατηρήσεις της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού, που αξιολόγησε την Έκθεση της χώρας μας. Η ίδια Επιτροπή, ήδη από το 2001, αξιολογώντας την τότε Έκθεση της Ελλάδας, είχε δώσει ιδιαίτερη βαρύτητα στον εντοπισμό των μορφών εκείνων παιδικής εργασίας, βιομηχανικών, γεωργικών, τουριστικών κλπ, που είναι δύσκολο να εντοπιστούν, καθώς τα παιδιά συχνά πέφτουν θύματα εκμετάλλευσης του ίδιου του οικογενειακού τους περιβάλλοντος. Κάτι τέτοιο όμως δεν έγινε από τη χώρα μας, με αποτέλεσμα να υποψιαζόμαστε ότι η παιδική εργασία είναι ιδιαίτερα εκτεταμένη στην Ελλάδα, αλλά είναι αδύνατο να εντοπιστεί το μέγεθος και τα χαρακτηριστικά του φαινομένου, εφόσον επαναπαυόμαστε στην ύπαρξη νομοθεσίας, χωρίς όμως κανένας φορέας να μεριμνά ολοκληρωτικά για την εφαρμογή της. Ο φορέας αυτός θα μπορούσε να είναι το εδώ και πέντε χρόνια έχει θεσμοθετημένο «Παρατηρητήριο για τα Δικαιώματα του Παιδιού», το οποίο όμως ουδέποτε λειτούργησε.

Η νομοθεσία, προφανώς και δεν είναι ο μόνος δρόμος για την αντιμετώπιση της παιδικής εργασίας. Η ίδια η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, (άρθρο 32, παρ. 2) προβλέπει τη λήψη διοικητικών, κοινωνικών, και εκπαιδευτικών μέτρων προς την ίδια κατεύθυνση.

Καταληκτικά η Επιτροπή διαπίστωσε, ότι στην Ελλάδα δεν υφίσταται οργανωμένο σχέδιο δράσης για την υπεράσπιση των Δικαιωμάτων του Παιδιού. Τα όποια υιοθετούμενα μέτρα και πολιτικές προς αυτή την κατεύθυνση, βρίσκονται διάσπαρτα στις γραφειοκρατικές δομές του εκάστοτε αρμοδίου Υπουργείου, χωρίς συνεργασία και συντονισμό. Ο παιδικός πληθυσμός δε διαφοροποιείται επαρκώς από τον ενήλικο ως πληττόμενος, και δεν έχουν ληφθεί εξειδικευμένα μέτρα για ιδιαίτερες ομάδες παιδιών, οι ανάγκες των οποίων διαφοροποιούνται από αυτές του γενικού παιδικού πληθυσμού (παιδιά με ειδικές δεξιότητες, παιδιά με αναπηρίες, μετανάστες, Ρομά, πρόσφυγες κ.α.)

Για να διασφαλιστεί το δικαίωμα του παιδιού στην προστασία του από την οικονομική εκμετάλλευση και την επιβλαβή εργασία, πρέπει κατ' αρχάς να γνωρίζουμε

πόσα και ποια είναι τα παιδιά που πλήττονται, ώστε μέσα από συνδυασμένη και πολύπλευρη δράση, που εκτείνεται από τη στήριξη της οικογένειας, για να μην αναγκάζεται να διοχετεύει τα παιδιά της στην αγορά εργασίας, την αντιμετώπιση της σχολικής διαρροής, την ύπαρξη και λειτουργία ελεγκτικών μηχανισμών και κοινωνικών υπηρεσιών πρόληψης αλλά και καταστολής φαινομένων παράνομης παιδικής εργασίας. Ταυτόχρονα απαιτούνται δράσεις πέραν των ορίων των κοινωνικών υπηρεσιών, ώστε να αντιμετωπιστούν τα πολύ σύνθετα και ιδιαίτερα φαινόμενα οικονομικής εκμετάλλευσης παιδιών, όπως trafficking, η παιδική πορνεία και πορνογραφία.

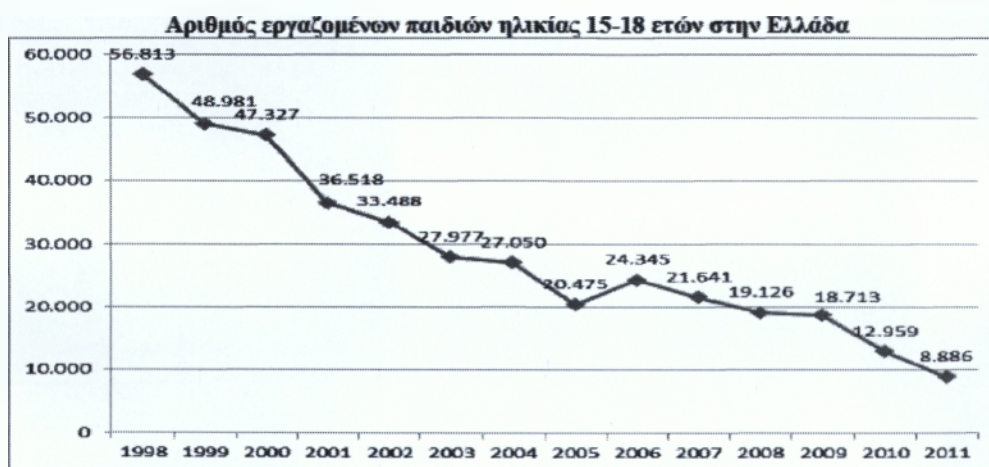
Αν εκτός από την ψευδαίσθηση της ανόδου του βιοτικού επιπέδου των Ελλήνων, μέσω της ευμάρειας που προσέφεραν τα συνεχή δάνεια, η χώρα μας επένδυε περισσότερο στην Παιδεία, ίσως όλα αυτά να ήταν εφαρμόσιμα και, αντί να απασχολούνται παιδιά στην πορνεία, να εργάζονταν οι άνεργοι κοινωνικοί λειτουργοί και ψυχολόγοι ενάντια σε τέτοια νοσηρά φαινόμενα.

Το μέγεθος της έκτασης της παιδικής εργασίας στην Ελλάδα, αχνοφαίνεται από τις εκτιμήσεις του Συνηγόρου του Παιδιού, ο οποίος ενημερώνει την Ειδική Επιτροπή της Βουλής των Ελλήνων ως εξής: *«Ο Συνήγορος του Παιδιού μέχρι σήμερα έχει εξετάσει σχετικά μικρό αριθμό καταγγελιών που αφορούν την απασχόληση ανηλίκων σε περιβάλλοντα νόμιμης εργασίας, όμως, λαμβάνοντας υπόψη του πληροφορίες από μαθητές, εκπαιδευτικούς και μη κυβερνητικές οργανώσεις, εκτιμά ότι ο αριθμός των παρανόμως εργαζομένων παιδιών στη χώρα μας είναι εξαιρετικά μεγάλος. Το Υπουργείο Εργασίας αναφέρει ότι εκδίδονται ετησίως μόνο περί τα 1.500 βιβλιάρια εργασίας ανηλίκων, ενώ η Εθνική Στατιστική Αρχή υπολογίζει τον αριθμό των εργαζομένων ηλικίας 15 ως 18 χρόνων σε 12.764 (Β' Τρίμηνο 2010). Λαμβάνοντας ωστόσο υπόψη το γεγονός ότι η σχολική διαρροή των ανηλίκων μαθητών ετησίως ανέρχεται σε 32.000 άτομα (στοιχεία 2008), όπως επίσης και στοιχεία του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου που εκτιμά ότι το 70% των μαθητών που διακόπτουν το σχολείο εισέρχονται με κάποιο τρόπο στην αγορά εργασίας, ο Συνήγορος του Παιδιού υπολογίζει ότι στην πραγματικότητα οι ανήλικοι εργαζόμενοι στην Ελλάδα ξεπερνούν τις 100.000. Στα παιδιά που εργάζονται περιλαμβάνονται και αυτά που απασχολούνται από πολύ μικρές ηλικίες σε απόλυτα απαγορευμένες μορφές εργασίας, όπως η παιτεία, η πορνεία και άλλες μορφές εργασίας που βλάπτουν ή θέτουν σε κίνδυνο την ψυχική και σωματική τους υγεία. Επίσης τα παιδιά που εργάζονται σε οικογενειακές*

επιχειρήσεις ή καλλιτεχνικές και διαφημιστικές δραστηριότητες, πολλές φορές μάλιστα και με καταπάτηση των προβλεπόμενων από τον νόμο όρων και συνθηκών.»

Ενώ ο Συνήγορος του Παιδιού εκτιμά τον αριθμό των ανηλίκων εργαζομένων σε πάνω από 100.000, συνεκτιμώντας το σύνολο της ελληνικής κοινωνικής πραγματικότητας και αξιοποιώντας κάθε πιθανή πηγή πληροφόρησης, ενημερώνει, δε, και τη Βουλή για την κατάσταση, η Ελληνική Στατιστική Υπηρεσία, χωρίς να την απασχολούν οι χειρότερες μορφές εργασίας, αυτές που δύσκολα εντοπίζονται, ούτε οι ιδιαίτερες ομάδες παιδιών που ζουν στην Ελλάδα, άγνωστο με ποια κριτήρια, υπολογίζει ότι η παιδική εργασία μειώνεται σταθερά στη χώρα μας, όπου, το 2011, εργάζονται μόλις 8.886 παιδιά!

Πίνακας 5

Πηγή: Ελληνική Στατιστική Αρχή

Είναι πραγματικά εντυπωσιακή η απόκλιση των δύο αυτών εκτιμήσεων, για το ίδιο φαινόμενο, στην ίδια χώρα. Είναι επίσης ενδεικτική της ορθότητας της διαπίστωσης της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού: Στη χώρα μας δε φαίνεται να υπάρχει ίχνος οργανωμένου σχεδίου αντιμετώπισης της προσβολής των Δικαιωμάτων του Παιδιού, κατ' επέκταση ούτε της παιδικής εργασίας.

Με μια ματιά γύρω μας, μπορούμε να διαπιστώσουμε σχετικά εύκολα, ότι πλησιέστερη στην πραγματικότητα είναι η εκτίμηση του Συνηγόρου του Παιδιού. Τα παιδιά στα φανάρια, στο δρόμο, στα νυχτερινά κέντρα πουλώντας λουλούδια ή μικροαντικείμενα, τα βλέπουμε καθημερινά. Τα παιδιά Ρομά που, δυστυχώς,

προσφεύγουν συχνά στην επαιτεία, είναι μια οικεία εικόνα για το μέσο Έλληνα. Τα παιδιά που απασχολούνται στις επιχειρήσεις των γονιών τους, ή τους βοηθούν σε αγροτικές εργασίες, επίσης δε μας είναι άγνωστα. Παιδιά που σταμάτησαν το σχολείο στην εφηβεία τους για «να μάθουν μια τέχνη» και απασχολούνται π.χ. σε συνεργεία ή ακολουθούν ηλεκτρολόγους και υδραυλικούς, είναι επίσης αναγνωρίσιμα από έναν άνθρωπο μέσης κοινωνικής εμπειρίας. Τα τελευταία χρόνια μάλιστα, ανοίγοντας την τηλεόραση θα δούμε παιδιά όχι μόνο σε ρόλο ηθοποιού σε πληθώρα τηλεοπτικών σειρών, αλλά, και σε ανταγωνισμό μεταξύ τους, σε reality shows.

Εφόσον δεν καθίσταται δυνατό να υπολογιστεί από στοιχεία προερχόμενα από την ίδια την Ελλάδα για τον ακριβή αριθμό των ανήλικων εργαζομένων στη χώρα, παραθέτουμε τα στοιχεία που ανακοινώθηκαν από τη Δ.Ο.Ε. και τη Unicef για το ίδιο ζήτημα, με αφορμή τον εορτασμό της Παγκόσμιας Ημέρας κατά της Παιδικής Εργασίας, την 12.06.2012. Σύμφωνα με τις δύο διεθνείς Οργανώσεις του Ο.Η.Ε., λοιπόν, «στην Ελλάδα περί τα 50.000 ανήλικα παιδιά δουλεύουν σε μαγαζιά, βιοτεχνίες, εργοστάσια, αγροτικές εργασίες, ενώ κάθε χρόνο 10.000 παιδιά εγκαταλείπουν την υποχρεωτική εκπαίδευση και χάνουν το δικαίωμά τους σ' ένα μέλλον ίσων ευκαιριών.»

3.ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΑΝΗΛΙΚΩΝ

Όπως ήδη έχει αναφερθεί, η Ελλάδα δεν υστερεί, από νομοθετικής άποψης, των διεθνών προδιαγραφών στον αγώνα ενάντια στην παιδική εργασία.

Ήδη από το 1912, παρενέβη η νομοθεσία στα θέματα της παιδικής εργασίας, με την έκδοση του Ν. ΔΚΘ (4029)/24.01.1912 «περί εργασίας γυναικών και ανηλίκων», ο οποίος συνοδεύτηκε από το Βασιλικό Διάταγμα 14/26.08.1913 «περί εκτελέσεως του περί εργασίας γυναικών και ανηλίκων ΔΚΘ' Νόμου ως προς τα εργοστάσια, εμπορικά καταστήματα και πρατήρια παντός είδους».

Το όριο, κάτω από το οποίο θα απαγορευόταν η εργασία των παιδιών, καθορίστηκε στα δώδεκα χρόνια ηλικίας. Οι απαγορευτικές διατάξεις του νομοσχεδίου αφορούσαν την εργασία των παιδιών στον δευτερογενή και τριτογενή τομέα της οικονομίας. Έτσι, στους περιορισμούς της ηλικίας δεν περιλαμβάνονταν τα παιδιά που απασχολούνταν σε γεωργικές κτηνοτροφικές ή δασικές εργασίες. Με άλλα λόγια, το νομοθέτημα εξαιρούσε από την προστασία του τους μικρούς ενήλικες του παραδοσιακού κόσμου, δηλαδή το μεγαλύτερο ποσοστό των παιδιών της υπαίθρου, η εργασία των οποίων αποτελούσε απαραίτητο στοιχείο του καταμερισμού εργασίας της χωρικής οικογένειας.

Σύμφωνα με τις κυριότερες διατάξεις του νόμου:

- Απαγορευόταν η χρησιμοποίηση παιδιών που δεν είχαν συμπληρώσει το 12ο έτος της ηλικίας τους ως εργατών ή μαθητευόμενων σε βιομηχανικές, βιοτεχνικές, μεταλλευτικές, μεταφορικές, οικοδομικές και εμπορικές επιχειρήσεις. Η απαγόρευση αυτή δεν ίσχυε για παιδιά άνω των 10 χρόνων που απασχολούνταν, από τους γονείς ή τους κηδεμόνες τους, σε επιχειρήσεις όπου εργάζονταν μόνο μέλη της οικογενείας τους και δεν έκαναν χρήση μηχανικής ενέργειας, και πάντα υπό τον όρο να μην εμποδίζεται η κανονική φοίτησή τους στη στοιχειώδη εκπαίδευση. Ένα σημαντικό ποσοστό των αγοριών, αν όχι η πλειονότητα, δεν περιλαμβανόταν στις απαγορευτικές διατάξεις του νόμου. Με το Ν 2271/24.06.1920, το όριο ηλικίας για την απασχόληση των παιδιών καθοριζόταν από την 1η Ιουλίου 1922 στα 14 χρόνια.

- Ο χρόνος εργασίας δεν έπρεπε να υπερβαίνει τις 6 ώρες για παιδιά ηλικίας κάτω των 14 χρόνων και τις 10 ώρες για νεαρά άτομα μικρότερα των 18 χρόνων. Το Σάββατο και τις παραμονές εορτών ο χρόνος εργασίας καθοριζόταν σε 8 ώρες. Μεταξύ των ωρών εργασίας έπρεπε να γίνονται διακοπές συνολικής διάρκειας μισής ώρας για τα παιδιά και δύο ωρών για τα νεαρά άτομα. Για περιπτώσεις εποχικών βιομηχανιών ή για περιόδους όπου οι επιχειρήσεις είχαν αυξημένο φόρτο εργασίας, οι εργοδότες μπορούσαν να ζητήσουν αύξηση του χρόνου εργασίας των νεαρών προσώπων σε 12 ώρες, για ένα διάστημα 8 ημερών έως 4 εβδομάδων.

- Απαγορευόταν να απασχολούνται νεαρά άτομα κάτω των 18 χρόνων κατά τη διάρκεια της νύχτας και κατά το διάστημα από τις 9.00 το βράδυ μέχρι τις 5.00 το πρωί. Από τη διάταξη αυτή εξαιρούνταν τα αγόρια πωλητές εφημερίδων, που είχαν συμπληρώσει τα 12 χρόνια.

- Απαγορευόταν η χρησιμοποίηση παιδιών ηλικίας κάτω των 15 χρόνων καθώς και γυναικών σε υπόγειες εργασίες μεταλλείων, λατομείων και ορυχείων.

- Απαγορευόταν η χρησιμοποίηση ατόμων κάτω των 18 χρόνων για τη λίπανση και τον καθαρισμό μηχανημάτων κατά τη διάρκεια της λειτουργίας τους. Επίσης, δεν επιτρεπόταν στα παιδιά να μεταφέρουν στους ώμους βάρος πάνω από 5 κιλά και στα νεαρά άτομα βάρος πάνω από 10 κιλά. Καθοριζόνταν επίσης, κατά βιομηχανία, οι επικίνδυνες εργασίες στις οποίες απαγορευόταν η απασχόληση αγοριών κάτω των 16 χρόνων και κοριτσιών κάτω των 18 χρόνων.

- Καθιερωνόταν το "βιβλιάριο εργασίας", με το οποίο έπρεπε να είναι εφοδιασμένα τα εργαζόμενα παιδιά. Στο βιβλιάριο αυτό, που το χορηγούσαν οι Δήμαρχοι, αναγραφόταν η ηλικία του παιδιού και η πιστοποίηση από γιατρό ότι αυτό ήταν ικανό να ανταποκριθεί στην εργασία για την οποία προσλαμβάνόταν, χωρίς να βλάπτεται η υγεία του και να εμποδίζεται η σωματική του ανάπτυξη. Επίσης, ο εργοδότης ήταν υποχρεωμένος να ενημερώνει τις αστυνομικές αρχές για τον αριθμό των παιδιών που απασχολούσε και να αναρτά στους χώρους εργασίας πίνακα με τα ονόματά τους, τις ημέρες και ώρες εργασίας τους. Οι εργοδότες για κάθε παράβαση τιμωρούνταν με χρηματικά πρόστιμα που κυμαίνονταν από 25-100 δρχ., τα οποία όμως δεν μπορούσαν συνολικά να υπερβούν τις 500 δρχ., ενώ σε περίπτωση υποτροπής τις 1.000 δραχμές.

- Τέλος, για την επίβλεψη της εφαρμογής των νόμων συγκροτήθηκε σώμα επιθεωρητών εργασίας.

Η αναγκαιότητα και η πληρότητα του Ν. 4029/12 αμφισβητήθηκε από πολλές πλευρές και στάθηκε πολύ δύσκολο να εφαρμοστούν οι διατάξεις του. Απ' τη μια οι βιομήχανοι θεωρούσαν τους νόμους άκαιρους, υπερβολικούς και χωρίς σημασία. Από την άλλη, οι επιθεωρητές εργασίας αμφισβητούσαν την αποτελεσματικότητα των προστατευτικών νομοθετημάτων, τα οποία θεωρούσαν αποσπασματικά και "μηχανικά" σε σχέση με τα πραγματικά προβλήματα που αντιμετώπιζαν τα εργαζόμενα παιδιά.

Οι πραγματικές συνθήκες, όμως ήταν αυτές που καθιστούσαν δύσκολη, και συχνά ακατόρθωτη την εφαρμογή των προστατευτικών διατάξεων του νόμου. Οι εργασιακοί χώροι όπου απασχολούνταν παιδιά, ήταν δύσκολο ακόμη και να εντοπιστούν, πόσο μάλλον να ελεγχθούν, αφού λειτουργούσαν «κρυφά» από τις αρχές, σε κτίσματα χωρίς ταμπέλες ή άλλα διακριτικά. Πολύ δύσκολη ήταν και η εξακρίβωση της ηλικίας των εργαζόμενων παιδιών, που συχνά παρουσιάζονταν, από τους γονείς τους, ή τους επιτρόπους τους, ως μεγαλύτερα για να καταφέρουν να εργαστούν. Τα βιβλιάρια εργασίας τους, τα εξέδιδαν οι δήμαρχοι πόλεων διαφορετικών από τον τόπο γέννησης του παιδιού, με βάση τη μαρτυρία δύο γνωστών προσώπων, οι οποίοι ήταν συνήθως συγγενείς ή συνάδελφοι του πατέρα, της μητέρας ή του επιτρόπου του παιδιού.

Η κατάσταση αυτή επιδεινώθηκε με την άφιξη των προσφύγων της Μικρασιατικής καταστροφής, οι οποίοι ήταν κυρίως γυναίκες και παιδιά που είχαν απόλυτη ανάγκη από εργασία για να επιβιώσουν. Έτσι ο νόμος παρέμενε συνειδητά, από πλευράς κράτους, ανεκτέλεστος, θεωρούμενης σημαντικότερης της ανάγκης για δουλειά υπό οποιεσδήποτε συνθήκες, παρά της προστασίας των εργαζομένων παιδιών, εξίσου γηγενών και προσφύγων.

Τελικά, με την ψήφιση των προστατευτικών νόμων χρειάστηκαν περισσότερα από 18 χρόνια καθώς και η μεσολάβηση της οικονομικής κρίσης του 1929 για να σημειωθεί κάποια μείωση του αριθμού των ανήλικων παιδιών στα μεγάλα βιομηχανικά εργοστάσια, ενώ αντίθετα τα παιδιά εξακολουθούσαν να εργάζονται, μαθαίνοντας ένα επάγγελμα ή βοηθώντας τους γονείς τους στα απειράριθμα μικροεργαστήρια.

Ωστόσο, ακόμη και το 1931, η κοινοβουλευτική επιτροπή για το νόμο "Περί ρυθμίσεως της αγοράς εργασίας" παραδεχόταν ότι "παραμένει και σήμερα πρακτικώς ανεφάρμοστος παρ' ημίν η νομοθεσία η υποτάσσουσα εις ορισμένους περιορισμούς την εργασίαν των ανηλίκων». (Ρηγίνος, κεφ. IV.2).

Μετά και το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και τις συνεχείς πολιτικές αναταράξεις που χαρακτήρισαν την ιστορία της Ελλάδας, μέχρι και τη μεταπολίτευση, η χώρα μας δεν είχε προσαρμοστεί στις διεθνείς εξελίξεις στο θέμα της αντιμετώπισης της παιδικής εργασίας. Για το λόγο αυτό, στα πλαίσια της παρούσας εργασίας μας, δεν αναζητήθηκαν πιθανά νομοθετήματα της ταραγμένης αυτής περιόδου, που χαρακτηρίστηκε κατά μεγάλο μέρος της από την επιβολή απολυταρχικών πραξικοπηματικών καθεστώτων, η νομοθεσία των οποίων δεν αντανάκλα ούτε την πραγματικότητα, ούτε την επιθυμία της λαϊκής βούλησης, η οποία εκφράζεται σε περιόδους δημοκρατίας.

Το **Σύνταγμα** της Ελλάδας, που ισχύει από την 11.06.1975, με κάποιες μετέπειτα αναθεωρήσεις, ορίζει, σύμφωνα με το άρθρο 16, παρ. 3, ότι : «τα έτη υποχρεωτικής φοίτησης δεν μπορεί να είναι λιγότερα από εννέα», προσδιορίζοντας την ελάχιστη διάρκεια της παιδικής ηλικίας, μέχρι το 15^ο έτος της ηλικίας του ανθρώπου, οπότε και πρέπει να παρακολουθεί το σχολείο του, και, άρα, να μη δουλεύει.

Ο **Αστικός Κώδικας**, στο άρθρο 135 αναγνωρίζει σε ανήλικο που συμπλήρωσε το 14^ο έτος της ηλικίας του, το δικαίωμα να διαθέτει ελεύθερα κάθε κέρδος από την προσωπική του εργασία, θωρώντας τον ικανό προς τέτοια δήλωση βούλησης και όχι εξαρτημένο από ό,ποιον ασκεί επιμέλεια ή εξουσία επάνω του. Σύμφωνα με το άρθρο 136, ανήλικος άνω των 15 ετών, μπορεί να συνάψει σύμβαση εργασίας με τη συναίνεση των ασκούντων την επιμέλειά του, ή, σε περίπτωση άρνησής τους, με δικαστική απόφαση.

Ο **Ποινικός Κώδικας**, στο άρθρο 409 (όπως αντικαταστάθηκε με την παρ. 7 του άρθρου 2 του ν. 3189/2003), τιμωρεί με ποινή φυλάκισης μέχρι έξι μηνών και χρηματική ποινή, όποιον εξωθεί ή δεν εμποδίζει να ασκήσει επαιτεία πρόσωπο που επιμελείται, καθώς και όποιον χρησιμοποιεί ανάπηρους, σωματικά ή διανοητικά, ανηλίκους για να προκαλέσει τον οίκτο και την περιέργεια του κοινού, με σκοπό χρηματικό όφελος.

Με το **Νόμο 1182/1981**, που δημοσιεύτηκε στο Φ.Ε.Κ. Α' 193/24.07.1981, άλλα τέθηκε σε ισχύ μόλις την 14.03.1987, η Ελλάδα επικύρωσε την **138/1973 Διεθνή Σύμβαση Εργασίας** της Δ.Ο.Ε..

Σύμφωνα με αυτή, καθορίστηκε ως κατώτατο όριο εισόδου στην ανηλίκων στην εργασία, η ηλικία των 15 ετών. Σε εργασίες που μπορούν να παραβιάσουν την υγεία, τη

σωματική ακεραιότητα ή την ηθική των νέων, απαγορεύεται η απασχόληση σε άτομα κάτω των 18 ετών. Την περιγραφή και την αποτροπή των επιβλαβών μορφών απασχόλησης, η Σύμβαση τις εναποθέτει στην εθνική νομοθεσία ώστε να τις περιγράψει και να τις αποτρέψει, με τη σύμφωνη γνώμη εργοδοτικών και εργατικών οργανώσεων. Με τον ίδιο τρόπο, μπορεί να θέσει τους όρους εξαιρέσεως τους, ώστε σε αυτές να απασχολούνται, εάν αποδεικνύεται ανάγκη, παιδιά άνω των 16 ετών, με την προϋπόθεση να είναι πλήρως εξασφαλισμένες η υγεία, η σωματική ακεραιότητα και η ηθική τους.

Σε ελαφριές δουλειές μπορεί να απασχολούνται παιδιά 13-15 ετών, με την προϋπόθεση να μην πλήττονται η υγεία, η ανάπτυξη και η φοίτησή τους στο σχολείο.

Το πεδίο εφαρμογής της σύμβασης, περιλαμβάνει τουλάχιστον τις εξορυκτικές βιομηχανίες, τις βιοτεχνίες, τις οικοδομικές εργασίες και τα δημόσια έργα, τις υπηρεσίες ηλεκτρισμού, αερίοφωτος και ύδρευσης, τις υγειονομικές υπηρεσίες, τις μεταφορές, αποθηκείσεις και επικοινωνίες, τις φυτείες και άλλες γεωργικές επιχειρήσεις που πραγματοποιούνται για εμπορικούς σκοπούς, ενώ εξαιρούνται οι οικογενειακές ή μικρές επιχειρήσεις που τροφοδοτούν την τοπική αγορά και δεν απασχολούν τακτικά μισθωτούς.

Παρά την πρόοδο στον αγώνα κατά της παιδικής εργασίας, η Διεθνής Σύμβαση 138/1973, χαρακτηρίζεται από παραχώρηση ευρύτατων αρμοδιοτήτων στις εθνικές νομοθεσίες, αλλά και πολλές δυνατότητες εξαιρέσεων από τη βασική της κατευθυντήρια γραμμή της προστασίας της υγείας, της σωματικής ακεραιότητας και της ηθικής, γενικά της υγιούς ανάπτυξης των παιδιών.

Με το Ν.2101/92 που δημοσιεύτηκε στο Φ.Ε.Κ. Α' 192/02.12.1992, η Ελλάδα κύρωσε τη **Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού**, όπως ήδη παραπάνω αναφέρθηκε. Στο άρθρο 32 η Σύμβαση ορίζει τα εξής: «1. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη αναγνωρίζουν το δικαίωμα του παιδιού να προστατεύεται από την οικονομική εκμετάλλευση και από την εκτέλεση οποιασδήποτε εργασίας που ενέχει κινδύνους ή που μπορεί να εκθέσει σε κίνδυνο την εκπαίδευσή του ή να βλάψει την υγεία του ή τη σωματική, πνευματική, ψυχική, ηθική ή κοινωνική ανάπτυξή του. 2. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη παίρνουν νομοθετικά, διοικητικά, κοινωνικά και εκπαιδευτικά μέτρα για να εξασφαλίσουν την εφαρμογή του παρόντος άρθρου. Για το σκοπό αυτόν, και λαμβάνοντας υπόψη τις σχετικές διατάξεις των άλλων διεθνών οργάνων, τα Συμβαλλόμενα Κράτη ειδικότερα: α) Ορίζουν ένα κατώτατο όριο ή κατώτατα όρια

ηλικίας για την είσοδο στην επαγγελματική απασχόληση, β) Προβλέπουν μια κατάλληλη ρύθμιση των ωραρίων και των συνθηκών εργασίας, γ) Προβλέπουν κατάλληλες ποινές και άλλες κυρώσεις, για να εξασφαλίσουν την αποτελεσματική εφαρμογή του παρόντος άρθρου.»

Το σημαντικότερο νομοθέτημα αναφορικά με την απασχόληση ανηλίκων, αποτελεί ο ισχύων **Νόμος 1837/89, «για την προστασία των ανηλίκων κατά την απασχόληση και άλλες διατάξεις»** που δημοσιεύτηκε στο Φ.Ε.Κ. Α' 85/23.03.1989. Ο νόμος αναφέρεται ειδικά στο ζήτημα της παιδικής εργασίας στα 19 από τα 22 άρθρα του, απαγορεύοντας την παιδική εργασία και θέτοντας όρια, όρους και προϋποθέσεις κατ'εξάιρεση παροχής της.

Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τις διατάξεις του :

- Ως ανήλικος ορίζεται όποιος δεν έχει συμπληρώσει το 18^ο έτος της ηλικίας του.
- Οι διατάξεις του νόμου εφαρμόζονται σε κάθε μορφής απασχόληση ή αυτοαπασχόληση ανηλίκων, εξαιρουμένων των οικογενειακού χαρακτήρα γεωργικών, δασικών και κτηνοτροφικών εργασιών.
- Απαγορεύεται η απασχόληση σε οποιαδήποτε εργασία σε ανηλικούς που δεν έχουν συμπληρώσει το 15^ο έτος της ηλικίας τους. Κατ'εξάιρεση ανήλικοι κάτω των 15 ετών, μπορούν να απασχοληθούν σε θεατρικές, μουσικές ή άλλες καλλιτεχνικές παραστάσεις, διαφημιστικά προγράμματα, επιδείξεις μόδας, ραδιοφωνικές ή τηλεοπτικές εκπομπές, κινηματογραφικές λήψεις, φωτογραφίσεις ως μοντέλων και άλλες παρεμφερείς απασχολήσεις, εφόσον δε βλάπτεται η σωματική και ψυχική τους υγεία και ηθική, με την προϋπόθεση να δοθεί σχετική άδεια από την αρμόδια Επιθεώρηση Εργασίας. Για τη χορήγηση της άδειας, ο εργοδότης πρέπει να δηλώσει ότι έχουν ληφθεί όλα τα απαραίτητα μέτρα προστασίας του ανηλίκου, ο ασκών την επιμέλεια του παιδιού να δηλώσει έγγραφη συναίνεση και το Ε.Σ.Υ. να πιστοποιήσει ότι η σωματική και ψυχική υγεία του παιδιού δε διατρέχουν κίνδυνο.
- Ανήλικοι δεν επιτρέπεται να απασχολούνται σε εργασίες επικίνδυνες, βαριές ή ανθυγιεινές, καθώς και σε εργασίες που βλάπτουν την ψυχική τους υγεία και γενικά εμποδίζουν την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς του.

- Καθορίζονται λεπτομερώς οι ώρες επιτρεπόμενης εργασίας και επιβεβλημένης ανάπαυσης του ανηλίκου εργαζομένου, ανάλογα με την ηλικία και της εργασία στην οποία καλείται, ενώ ρητά απαγορεύεται η υπερωριακή εργασία. Ορίζεται ότι η αμοιβή των ανηλίκων εργαζομένων δε μπορεί να υπολείπεται του κατώτατου ημερομισθίου του ανειδίκευτου εργάτη, με κατίσχυση ευνοϊκότερων διατάξεων. Ρυθμίζονται επίσης τα θέματα των αδειών των ανηλίκων, κυρίως για την εκπλήρωση των μαθητικών τους υποχρεώσεων.

- Απαιτείται Βιβλιάριο Εργασίας ειδικό για τη συγκεκριμένη εργασία, προκειμένου να απασχοληθεί ανήλικος εργαζόμενος. Η έκδοσή του προϋποθέτει ιατρική πιστοποίηση δημοσίου φορέα, για τη διασφάλιση της υγείας και της ανάπτυξης του ανηλίκου. Εξαιρούνται οι καλλιτεχνικές και συναφείς εργασίες, που περιγράφονται στο άρθρο 3 του νόμου, για τις οποίες δεν απαιτείται βιβλιάριο. Ο εργοδότης οφείλει να τηρεί μητρώο με τα πλήρη στοιχεία του εργαζομένου ανηλίκου και το είδος της εργασίας που αυτός διεκπεραιώνει. Αντίστοιχα, η Επιθεώρηση Εργασίας τηρεί μητρώο ανηλίκων που εφοδιάστηκαν με Βιβλιάριο Εργασίας.

- Ο εργοδότης οφείλει να λαμβάνει πρόσθετα των κοινών μέτρα για την προστασία των ανηλίκων εργαζομένων. Εργοδότες εργαζομένων απαγορεύεται να είναι πρόσωπα που έχουν καταδικαστεί για προβολή ή οικονομική εκμετάλλευση της γενετήσιας λειτουργίας ή για παράβαση των νόμων που αφορούν ναρκωτικά.

- Εφόσον κατά παράβαση των διατάξεων του Νόμου, εργάστηκε ανήλικος σε απαγορευμένη εργασία, διατηρεί απέναντι στον εργοδότη του όλες τις αξιώσεις που θα είχε εάν είχε καταρτιστεί μια έγκυρη σύμβαση εργασίας.

- Ο έλεγχος για την εφαρμογή του νόμου ανήκει στις Επιθεωρήσεις Εργασίας, που, σε περίπτωση παραβίασής του, διακόπτουν την εργασιακή σχέση.

- Ορίζονται ποινές και πρόστιμα για τους παραβάτες των διατάξεων του νόμου, εργοδότες αλλά και ασκούντες την επιμέλεια των ανηλίκων.

Με το **Προεδρικό Διάταγμα 62/1998** που δημοσιεύτηκε στο Φ.Ε.Κ. Α 67/26.03.1998, η ελληνική νομοθεσία προσαρμόστηκε προς τις διατάξεις της οδηγίας 94/33/ΕΚ της 22ας Ιουνίου 1994 "Για την προστασία των νέων κατά την εργασία" (ΕΕL 216/12). Το Π.Δ. 62/1998 διέπεται από τις ίδιες βασικές αρχές με τον Ν 1837/89, τις διατάξεις του οποίου συμπληρώνει και εξειδικεύει σε μεγάλο βαθμό, καθιστώντας αυστηρότερες τις προϋποθέσεις απασχόλησης ανηλίκων. Προσδιορίζει την ηλικιακή

κλίμακα των ανηλίκων, διαχωρίζοντας το παιδί (0-15 ετών που υπόκειται σε υποχρεωτική φοίτηση) από τον έφηβο (15-18 ετών χωρίς υποχρέωση φοίτησης). Συγκεκριμενοποιεί τους όρους «ελαφρά εργασία», ως μη βλάπτουσα την υγεία, την ασφάλεια, την ανάπτυξη και την εκπαίδευση του ανηλίκου, « χρόνος εργασίας», ως την περίοδο που ο ανήλικος βρίσκεται στη διάθεση του εργοδότη και «περίοδος ανάπαυσης», ως το χρόνο εκτός εργασίας. Θέτει ως κατώτατη ηλικία απασχόλησης σε καλλιτεχνικές δραστηριότητες αυτή των τριών ετών και καθορίζει αριθμητικά τις ώρες νόμιμης απασχόλησης και ανάπαυσης των ανηλίκων εργαζομένων, ανάλογα με την ηλικία τους. Απαιτεί αυξημένα και αυστηρά πιστοποιημένα μέτρα ασφάλειας και προστασίας των ανηλίκων.

Τέλος, ενσωματώνει , στο άρθρο 11, δύο Παραρτήματα που αποτελούν ουσιώδες και αναπόσπαστο τμήμα του νομοθετήματος. Το Παράρτημα Ι αποτελεί έναν μη εξαντλητικό κατάλογο παραγόντων, διαδικασιών και εργασιών που είναι ικανές να προκαλέσουν ειδικούς κινδύνους για τους νέους, όπως π.χ. η επαφή με εύφλεκτα υλικά, εκρηκτικά, αμιάντο, άγρια ή δηλητηριώδη ζώα, ηλεκτρισμό υψηλής τάσης κ.α. Το Παράρτημα ΙΙ είναι ένας επίσης μη εξαντλητικός κατάλογος εργασιών και διαδικασιών στις οποίες απαγορεύεται παντελώς να απασχολούνται νέοι, όπως, ενδεικτικά, σε εργοστάσια παραγωγής χημικών και εκρηκτικών και σε βιομηχανίες που χρησιμοποιούν βαριά μηχανήματα.

Ο Ν. 2918/2001, που δημοσιεύτηκε στο Φ.Ε.Κ. Α' 119/15.06.2001, κύρωσε την **182 Διεθνή Σύμβαση Εργασίας**. Ο τίτλος που προσέδωσε η Δ.Ο.Ε. στη σύμβασή 182, είναι: «Για την απαγόρευση των χειρότερων μορφών εργασίας των παιδιών και την άμεση δράση με σκοπό την εξάλειψή τους» Η Ελλάδα, κύρωσε τη σύμβαση με λακωνικό τίτλο: « Σύμβαση σχετικά με τις χειρότερες μορφές εργασίας των παιδιών», οι οποίες, σύμφωνα με το άρθρο 3, περιλαμβάνουν:

«α) όλες τις μορφές δουλείας ή ανάλογες πρακτικές, όπως η πώληση και το δουλεμπόριο των παιδιών, η δέσμευση λόγω χρεών και η αναγκαστική εργασία (και η δουλοπαροικία), καθώς και η αναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία, περιλαμβανομένης και της υποχρεωτικής ή αναγκαστικής στράτευσης των παιδιών, με σκοπό τη χρησιμοποίησή τους σε ένοπλες συγκρούσεις

β) τη χρησιμοποίηση, τη δέσμευση και την προαγωγή παιδιού στην πορνεία και στην παραγωγή πορνογραφικού υλικού,

γ) τη χρησιμοποίηση, τη δέσμευση ή την προαγωγή (προσφορά) παιδιού σε παράνομες δραστηριότητες, κυρίως για την παραγωγή και διακίνηση ναρκωτικών ουσιών, όπως ορίζονται στις σχετικές διεθνείς συμβάσεις,

δ) εργασίες, οι οποίες, από τη φύση τούς ή κάτω από τις συνθήκες που εκτελούνται, είναι πιθανό να βλάψουν την υγεία, την ασφάλεια ή την ηθική του παιδιού.» Εδώ, ως παιδί νοείται κάθε πρόσωπο κάτω των 18 ετών.

Οι δράσεις για την εξάλειψη των χειρότερων μορφών εργασίας αποτελούν το κυριότερο τμήμα της Σύμβασης που υποχρεώνει τα κράτη- μέλη να προσδιορίσουν τις εργασίες που εμπίπτουν στις χειρότερες μορφές, να εντοπίσουν περιπτώσεις εκμετάλλευσης ανηλίκων σε αυτές, να θέσει σε εφαρμογή προγράμματα δράσης με σκοπό την εξάλειψή τους και να λάβει όλα τα αναγκαία μέτρα για την εξασφάλιση της εφαρμογής των διατάξεων της Σύμβασης, ορίζοντας ειδική αρμόδια αρχή για το σκοπό αυτό.

Το άρθρο 4 του **N. 3144/2003**, που δημοσιεύτηκε στο Φ.Ε.Κ. Α' 111/08.05.2003, αναθέτει στον Υπουργό Εργασίας να υλοποιήσει με σχετικές αποφάσεις του τις παραπάνω δράσεις και υποχρεώσεις που απαιτεί η 182 Διεθνής Σύμβαση και να οργανώσει τα Σώματα Επιθεώρησης Εργασίας προς αυτή την κατεύθυνση, ενώ προβλέπει για τους παραβάτες των διατάξεων της Σύμβασης ποινή φυλάκισης μέχρι δύο ετών, χρηματική ποινή και διοικητικές κυρώσεις.

Με την **Υπουργική Απόφαση 130621/2003** που δημοσιεύτηκε στο Φ.Ε.Κ. 875 Β'/02.07.2003, το Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων καθορίζει τις εργασίες, έργα και δραστηριότητες στις οποίες απαγορεύεται να απασχολούνται ανήλικοι, με βάση τον κίνδυνο που εμπεριέχουν για την υγεία, την ανάπτυξη και την ηθική των παιδιών, και κριτήρια: α)το ανθυγιεινό περιβάλλον εργασίας, β)την πολύωρη, νυχτερινή ή άλλη απασχόληση, όπου ο ανήλικος είναι εκτεθειμένος σε κάθε κίνδυνο φυσικής, ψυχολογικής ή σεξουαλικής κακοποίησης ή εκμετάλλευσης, γ) τη χρήση επικίνδυνου εξοπλισμού, μηχανημάτων και εργαλείων ή μεταφορά βαρέων φορτίων και

δ) την εργασία που παρέχεται κάτω από την επιφάνεια του εδάφους, του νερού, σε επικίνδυνα ύψη ή σε χώρους υπό περιορισμό.

Σχετικά με το πρόγραμμα δράσεων για την αντιμετώπιση των χειρότερων μορφών εργασίας παιδιών, δεν γίνεται μνεία στην απόφαση αυτή, ούτε σε άλλο νομοθέτημα.

Με το Ν.3850/2010 που δημοσιεύτηκε στο Φ.Ε.Κ. Α' 84/02.06.2010, κωδικοποιήθηκαν οι νόμοι που αφορούν στην υγεία και ασφάλεια των εργαζομένων, και στα άρθρα 50-67 που αφορούν τους ανηλίκους εργαζομένους, συγκεντρώθηκαν οι διάσπαρτες στα παραπάνω νομοθετήματα ισχύουσες διατάξεις.

Τέλος, ο **Κανονισμός Μεταλλευτικών και Λατομικών Εργασιών**, που δημοσιεύτηκε στο Φ.Ε.Κ. Β' 1227/14.6.2011, απαγορεύει την εργασία ανηλίκων σε μεταλλεία και λατομεία, εκτός αν εξυπηρετεί εκπαιδευτικούς λόγους (άρθρο 11, παρ. 4).

4. ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΩΝ

Διαπιστώσαμε μέχρι στιγμής, ότι η Ελλάδα σε νομοθετικό επίπεδο έχει ενσωματώσει στο Δίκαιό της τις διεθνείς επιταγές για την προστασία των δικαιωμάτων του παιδιού, την απαγόρευση της παιδικής εργασίας και έχει διατυπώσει τους όρους και τις προϋποθέσεις για τις εξαιρέσεις της απαγόρευσης αυτής. Επίσης διαπιστώσαμε την έλλειψη ολοκληρωμένου σχεδιασμού για την αντιμετώπιση του φαινομένου της παιδικής εργασίας, εφόσον δεν εντοπίσαμε την ύπαρξη φορέων για την πρόληψη, τον έλεγχο και την καταστολή του.

Εφόσον όμως υφίσταται σχετική νομοθεσία, μένει να διαπιστώσουμε σε ποιο βαθμό αυτή εφαρμόζεται στις δικαστικές αίθουσες. Για το σκοπό αυτό αναζητήσαμε στη νομολογία των ελληνικών δικαστηρίων, αποφάσεις που να αφορούν εργατικές, κυρίως, διαφορές, με ανήλικο στη θέση του εργαζομένου. Οι πηγές μας ήταν νομικές περιοδικές εκδόσεις κάθε κλάδου του ελληνικού Δικαίου, καθώς και η βάση δεδομένων νομολογίας του Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών και της Νομικής Βιβλιοθήκης. Από τις αποφάσεις που εντοπίσαμε, επιλέξαμε να παρουσιάσουμε στην εργασία μας αυτή, ένα δείγμα δεκατεσσάρων εξ αυτών.

Τα κριτήρια της επιλογής μας ήταν: α) η κάλυψη όσο το δυνατόν μεγαλύτερου χρονικού διαστήματος, από το 1991 έως και το 2011, που αφορά τόσο τις παλαιότερες, όσο και τις σήμερα ισχύουσες διατάξεις. β) η αντιπροσώπευση όλων των βαθμίδων απονομής Δικαιοσύνης, επιλέγοντας αποφάσεις Μονομελών και Πολυμελών Πρωτοδικείων, Εφετείου και Αρείου Πάγου, καθώς και Πλημμελειοδικείου. γ) η γεωγραφική κάλυψη της Ελλάδας, με αποφάσεις δικαστηρίων Αθηνών, Πειραιά, Πατρών, Βέροιας, Βόλου και Λάρισας. Παραθέτουμε λοιπόν τις επιλεγείσες Δικαστικές αποφάσεις, ανάλογα με το θέμα που πραγματεύονται:

4.1. Παρουσίαση Δικαστικών Αποφάσεων

ί. Σχετικά με εργατικά ατυχήματα ανηλίκων εργαζομένων, λόγω πλημμελών μέτρων ασφαλείας:

Η 1320/2000 απόφαση του ΣΤ' Ποινικού Τμήματος του Αρείου Πάγου, δημοσιευμένη στην Τράπεζα Νομικών Πληροφοριών του Δ.Σ.Α. «Ισοκράτης», αρνείται

την αναίρεση δικαστικής απόφασης που καταδικάζει επιβλέποντα μηχανικό για τη μη τήρηση των απαραίτητων μέτρων ασφαλείας σε εργοτάξιο έργων απορρύπανσης του Πατραϊκού Κόλπου, που είχε σαν αποτέλεσμα το θάνατο ανήλικου εργαζομένου. Δυστυχώς, η απόφαση, ασχολούμενη με το ποινικό σκέλος, δεν δίνει περισσότερα στοιχεία για τον ανήλικο, το ακριβές της ηλικίας του, τη νομιμότητα ή μη της απασχόλησής του, αλλά επικεντρώνει στην παράνομη και καταδικαστέα συμπεριφορά του επιβλέποντος μηχανικού.

Η 197/1994 απόφαση του Αρείου Πάγου, Τμήμα Β', δημοσιευμένη στο Νομικό Βήμα το 1995 (τόμος 43, σελ.51), αφορά 15χρονο εργάτη οικοδομής στον τομέα κατασκευής σιδερένιου οπλισμού σκυροδεμάτων, ο οποίος μετά από εργατικό ατύχημα υπέστη τετραπληγία και έμεινε ισοβίως παράλυτος. Τα αρμόδια Δικαστήρια, από το πρωτοβάθμιο, μέχρι και τον Άρειο Πάγο, έκριναν ως υπεύθυνους για το ατύχημα του ανήλικου κατά την εργασία του, τον επιβλέποντα μηχανικό του έργου καθώς και τον υπεργολάβο κατασκευής σκυροδεμάτων, γιατί παρέλειψαν να λάβουν τα απαραίτητα μέτρα ασφαλείας των εργατών, ενώ δεν απέδωσαν καμία συνυπαιτιότητα στον ανήλικο, υπέρ του οποίου επιδικάστηκε αποζημίωση ύψους 12.000.000 δρχ. Σημειωτέον ότι η απόφαση αυτή δεν επικαλείται ειδικές διατάξεις για την εργασία ανηλίκων. Κατά το χρόνο του ατυχήματος του ανήλικου, το έτος 1988, δεν είχε ακόμη εκδοθεί ο Ν. 1837/1989. Το παιδί δικαιώθηκε θεωρούμενο εργάτης ισότιμος με τους ενηλίκους συναδέλφους του, εφόσον είχε συμπληρώσει το 15^ο έτος της ηλικίας του, και οι διατάξεις που εφαρμόστηκαν ήταν αυτές του Αστικού Κώδικα και της γενικής (ενήλικης) εργατικής νομοθεσίας.

Η 886/2008 απόφαση του Εφετείου Πειραιά, δημοσιευμένη στην Πειραιϊκή Νομολογία το 2009 (τόμος 31, σελ. 342), επικαλείται, μεταξύ άλλων διατάξεων, τα άρθρα 6 και 7 του Π.Δ. 62/1998, σχετικά με τα αυξημένα μέτρα ασφαλείας που πρέπει να λαμβάνει ο εργοδότης ανήλικου εργαζομένου. Στην κρινόμενη υπόθεση, καταρτίστηκε σύμφωνο μαθητείας, μεταξύ αρτοποιού και ανήλικου σπουδαστή Τ.Ε.Ε. αρτοποιίας, στα πλαίσια της πρακτικής άσκησης που όφειλε να πραγματοποιήσει ο σπουδαστής, προκειμένου να λάβει το πτυχίο του. Στις συμβάσεις αυτές εφαρμόζονται κατ' αναλογία οι διατάξεις της εργατικής νομοθεσίας. Ο ανήλικος σπουδαστής υπέστη εργατικό ατύχημα προσπαθώντας να καθαρίσει μια μηχανή, ενώ αυτό δεν προβλεπόταν στη σύμβασή του, κατ' εντολή του εργοδότη του και με την απειλή απόλυσης εάν δεν το

έπραττε. Συνέπεια αυτού ήταν ο ακρωτηριασμός δύο δαχτύλων του αριστερού του χεριού. Το Δικαστήριο έκρινε ως αποκλειστικά υπαίτιο για το ατύχημα τον εργοδότη και επιδίκασε χρηματική ικανοποίηση για την ηθική βλάβη που υπέστη ο ανήλικος εργαζόμενος, ύψους 50.000 €. Αντίστοιχο αίτημα χρηματικής ικανοποίησης των γονέων του δεν έγινε δεκτό, εφόσον η βλάβη που υπέστησαν ήταν έμμεση και μη αποκαθιστέα.

Η **63/2008** απόφαση του Εφετείου Πατρών δημοσιεύτηκε στην Αχαϊκή Νομολογία το 2009 (σελ.484). Όπως και η προηγούμενη απόφαση, αφορά εργατικό ατύχημα με ακρωτηριασμό δύο δαχτύλων. Ο ανήλικος ακρωτηριάστηκε στο δεξί του χέρι κατά τη χρήση μηχανής κοπής κατεψυγμένου κρέατος, με αποτέλεσμα να αδυνατεί να εργαστεί πλέον, να παρουσιάσει κατάθλιψη και να κριθεί ακατάλληλος για στράτευση. Εδώ όμως ο ανήλικος κατήρτισε σύμβαση εργασίας και όχι μαθητείας, ως μάγειρας σε ξενοδοχειακή επιχείρηση. Η σύμβασή του ήταν εξ αρχής άκυρη ως απαγορευμένη από το Ν. 1837/1989, εφόσον δεν είχε συμπληρώσει τα 15 του χρόνια όταν αυτή καταρτίστηκε. Για το ατύχημά του ο ανήλικος θεωρήθηκε συνυπεύθυνος με τον εργοδότη του και η αποζημίωση που του επιδίκασε το Εφετείο περιορίστηκε στις 50.000 €, από τις 100.000 € που επιδίκασε το πρωτοβάθμιο Δικαστήριο.

Η **413/2009** απόφαση του Εφετείου Πειραιά, δημοσιεύτηκε στην Τράπεζα Νομικών Πληροφοριών του Δ.Σ.Α. «Ισοκράτης» και αφορά επίσης υπόθεση εργατικού ατυχήματος, θεωρώντας αποκλειστικά υπαίτιο τον εργοδότη για παράβαση του άρθρου 16 του Ν. 1837/1989, καθώς δεν έλαβε πρόσθετα μέτρα ασφαλείας και δεν ενημέρωσε το 15χρονο ανήλικο εργαζόμενο για τους κινδύνους που διέτρεχε. Ο εργοδότης, ιδιοκτήτης επιχείρησης κρεοπωλείου, ανέθεσε στον ανήλικο την κοπή κρέατος σε κιμά, κατά την πρώτη ημέρα εργασίας του, χωρίς να τον καθοδηγήσει ως προς τη λειτουργία της μηχανής και αμελώντας να του επιστήσει την προσοχή του, όπως όφειλε, με αποτέλεσμα να ακρωτηριαστεί το δεξί του χέρι από το ύψος του καρπού, καθιστώντας τον δια βίου ανάπηρο. Η αποζημίωση που επιδικάστηκε υπέρ του ανηλίκου ανήλθε στο ύψος των 150.000 €.

Η **1447/2008** απόφαση του Τριμελούς Εφετείου Πλημμελημάτων Πειραιώς, δικάζοντας την ίδια υπόθεση που αμέσως παραπάνω συναντήσαμε, κατά το ποινικό της μέρος, έκρινε ένοχο τον εργοδότη του ακρωτηριασμένου ανηλίκου, για τη βαριά σωματική βλάβη που ο ανήλικος υπέστη, καταδικάζοντάς τον σε ποινή φυλάκισης 13 μηνών.

ii. Σχετικά με την καταβολή δεδουλευμένων:

Η 10358/1991 απόφαση του Εφετείου Αθηνών, δημοσιευμένη στην Ελληνική Δικαιοσύνη το 1993 (τόμος 34, σελ. 137), αφορά ανήλικη εργαζόμενη, με συμπληρωμένα τα 14 χρόνια της, αλλά όχι και τα 15, που κατήρτισε σύμβαση εργασίας και απασχολήθηκε ως βοηθός κομμωτηρίου. Όταν απολύθηκε, διεκδίκησε τα δεδουλευμένα που της οφείλονταν και αιτήθηκε να θεωρηθεί άκυρη η απόλυσή της και να επιστρέψει στην εργασία της, καταθέτοντας αγωγή από κοινού με τη μητέρα της ως νόμιμο εκπρόσωπό της. Επικουρικά ζήτησε να της αποδοθούν τα οφειλόμενα ποσά από παροχή εργασίας με τη μορφή αδικαιολόγητου πλουτισμού της εργοδότη της. Το Εφετείο δέχτηκε μόνο την επικουρική βάση της αγωγής, που αφορά τον αδικαιολόγητο πλουτισμό. Εφαρμόζοντας τη διάταξη του αρ.2 παρ.1 του Ν. 1837/1989, σύμφωνα με την οποία απαγορεύεται οποιαδήποτε εργασία σε παιδιά κάτω των 15 ετών, διαπιστώνει ότι η σύμβαση εργασίας του ανηλικού κοριτσιού ήταν εξ αρχής άκυρη. Η ανήλικη παρείχε απαγορευμένη εργασία, σε γνώση της μητέρας της και της εργοδότης της και το Δικαστήριο απέτρεψε τη συνέχιση της εργασιακής σχέσης, υποδεικνύοντας το δρόμο ώστε να αποζημιωθεί νόμιμα η εργαζόμενη, σύμφωνα με τις διατάξεις περί αδικαιολόγητου πλουτισμού.

Η 149/1992 απόφαση του Πολυμελούς Πρωτοδικείου Βέροιας, δημοσιευμένη στον Αρμενόπουλο το 1992 (τόμος 46, σελ. 247) και στο Δελτίο Εργατικής Νομοθεσίας το 1993 (τόμος 49, σελ. 431), αναφέρεται σε ανήλικη εργαζόμενη 15 ετών (συμπληρωμένα) που προσελήφθη από κοινού με τη μητέρα της, ως γεωργική εργάτρια σπασίματος φύλλων καπνού. Η ανήλικη δεν πληρώθηκε το παραμικρό για την εργασία της, ενώ η μητέρα της πληρώθηκε ελλιπώς. Για το λόγο αυτό από κοινού απευθύνθηκαν στη Δικαιοσύνη, αξιώνοντας τα δεδουλευμένα τους. Το Δικαστήριο έκρινε ότι η ανήλικη είχε καταρτίσει έγκυρη σύμβαση εργασίας, εφόσον είχε συμπληρώσει το 15^ο έτος της ηλικίας της και οι γονείς της συνήνεσαν ώστε να εργαστεί ως γεωργική εργάτρια. Επομένως αντιμετωπίζεται ως εργαζόμενη με έγκυρη σύμβαση εξαρτημένης εργασίας, ανεξάρτητα από το αν τηρήθηκαν οι διατάξεις για την πρόσληψη της (που δεν τηρήθηκαν) στο σύνολο των δικαιωμάτων και των αξιώσεών της. Γι' αυτό, αξιολογώντας και το αποδεικτικό υλικό, το Δικαστήριο δικαίωσε την ανήλικη εργαζόμενη και υποχρέωσε την εργοδότη να της αποδώσει τα δεδουλευμένα της υπολογιζόμενα με πλήρες ημερομίσθιο, εφόσον παρείχε εργασία ισότιμη των ενηλίκων συναδέλφων της.

iii. Σχετικά με άρνηση επαναπρόσληψης μετά από ενηλικίωση και εκπλήρωση στρατιωτικών υποχρεώσεων του εργαζομένου:

Η 6627/1996 απόφαση του Εφετείου Αθηνών, δημοσιευμένη στο Δίκαιο Εταιριών και Επιχειρήσεων το 1997 (σελ 1195), αφορά ανήλικο 15χρονο που προσελήφθη ως μαθητευόμενος βοηθός ξυλουργού, έχοντας τηρηθεί όλες οι νόμιμες προϋποθέσεις. Μετά την ενηλικίωσή του, και αφού ολοκλήρωσε τη στρατιωτική του θητεία επέστρεψε στην εργασία του, αλλά ο εργοδότης αρνήθηκε να συνεχιστεί η εργασιακή σχέση. Το Δικαστήριο έκρινε ότι κατά την ανηλικότητά του, ο εργαζόμενος έπρεπε να αμειβεται με το κατώτατο ημερομίσθιο, αλλά από την ενηλικίωσή του και μετά, ενέπιπτε στις Συλλογικές Συμβάσεις Εργασίας των βοηθών ξυλουργού και σύμφωνα με αυτές έπρεπε να του καταβληθούν μισθοί υπερημερίας, λόγω της άρνησης του εργοδότη να τον δεχτεί ξανά στη δουλειά του.

Η 710/2005 απόφαση του Εφετείου Λαρίσης, δημοσιευμένη στην Τράπεζα Νομικών Πληροφοριών του Δ.Σ.Α. «Ισοκράτης», δικαιώνει 15χρονο εργαζόμενο που προσελήφθη από επιχείρηση τοποθέτησης μεταλλικών κουφωμάτων το 1995, ενώ ο εργοδότης του τον δήλωσε ως εργαζόμενο το 1997, του κατέβαλε ημερομίσθιο πολύ μικρότερο του νομίμου και αρνήθηκε την επαναπρόσληψή του, μετά την ενηλικίωση και την ολοκλήρωση των στρατιωτικών του υποχρεώσεων.

iv. Σχετικά με την ακυρότητα της σύμβασης εργασίας:

Η 462/2003 απόφαση του Εφετείου Πατρών, δημοσιευμένη στην Αχαϊκή Νομολογία το 2004 (τόμος 20, σελ.418) κρίνει άκυρη τη σύμβαση εργασίας σε αρτοποιείο, 15χρονου ανήλικου, αφενός ως απαγορευμένη από το Ν. 1837/1989, αφετέρου γιατί δεν είχε εκδοθεί το απαραίτητο βιβλιάριο εργασίας. Αναγνωρίζει, όμως, ότι ο εργοδότης του οφείλει τη νόμιμη αποζημίωση απόλυσης, σύμφωνα με παλαιότερο εργασιακό νόμο, τον 2112/1920.

Η 522/2006 απόφαση του Εφετείου Πατρών, δημοσιευμένη στην Αχαϊκή Νομολογία το 2007 (τόμος 23, σελ. 522), πραγματεύεται την παράνομη υπερωριακή εργασία ανήλικου εργαζομένου, τον οποίο ο εργοδότης του απασχολούσε, σε αντίθεση με το άρθρο 5 του Ν.1837/1989, έξι ημέρες την εβδομάδα επί 8ώρου βάσεως, αφήνοντάς του μόνο μία μέρα ανάπαυσης, και μάλιστα χωρίς να έχει εκδοθεί το απαραίτητο

βιβλιάριο εργασίας. Η σύμβαση εργασίας ως προς το σκέλος των υπερωριών, κρίθηκε άκυρη ως απαγορευμένη, αλλά ο ανήλικος δικαιούται, για κάθε ώρα υπερωριακής εργασίας, διπλασιασμό του ωρομισθίου του, ως κύρωση για τον παράνομο χαρακτήρα της (άρθρο 1 παρ. 2 Ν. 435/1976).

Η 19/2009 απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Βόλου δημοσιεύτηκε στον Αρμενόπουλο το 2010 (τόμος 64 σελ. 543) χαρακτηρίζει τις διατάξεις του Ν 1837/1989 ως «αναγκαστικού δικαίου» που αν δεν τηρηθούν στο σύνολό τους, καθιστούν άκυρη την καταρτισθείσα σύμβαση εργασίας, τονίζοντας ωστόσο ότι ο ανήλικος εργαζόμενος διατηρεί στο ακέραιο τις αξιώσεις που θα είχε απέναντι στον εργοδότη του, εάν η σύμβαση ήταν έγκυρη.

γ. Σχετικά με τη σωματική βλάβη ανηλίκου, ως «ιδιώνυμο»:

Τέλος, η 282/1993 απόφαση του Μονομελούς Πλημμελειοδικείου Αθηνών, δημοσιευμένη στα Ποινικά Χρονικά το 1994 (τόμος ΜΔ, σελ 535), αποτελεί βούλευμα απαλλακτικό κατηγοριών, μελετά όμως το έγκλημα της σωματικής βλάβης ανηλίκου, που χαρακτηρίζεται ως «ιδιώνυμο» και δεν αποτελεί διακεκρυμμένη μορφή της απλής σωματικής βλάβης, δίνοντας έτσι ο νομοθέτης ιδιαίτερη βαρύτητα στην προστασία της παιδικής ηλικίας. Κατηγορούμενοι ήταν οι συντελεστές μιας κινηματογραφικής ταινίας αλλά και οι γονείς ενός βρέφους ηλικίας 18 μηνών, για το αδίκημα της σωματικής βλάβης ανηλίκου και για παράβαση των διατάξεων των άρθρων 3, 5 παρ. 4α και 18 παρ. 1 του Ν. 1837/1989. Η Εισαγγελική αρχή είχε κινητοποιηθεί από ένα δημοσίευμα στον τύπο, όπου καταγγελλόταν ότι το 18 μηνών κοριτσάκι κακοποιήθηκε με την ανοχή των γονιών του κατά τη διάρκεια κινηματογραφικών λήψεων, στις οποίες το βρέφος λάμβανε μέρος (προφανώς όχι οικειοθελώς). Σύμφωνα με το μάρτυρα κατηγορίας, το παιδί χρησιμοποιήθηκε σε σκηνές βίας και ηθικά ανάρμοστες, αφέθηκε νηστικό επί 24ωρου για να αποδεχτεί να φάει μαρμελάδα εν είδει αίματος και του χορηγήθηκε ηρεμιστική ουσία για να πάψει να κλαίει. Από την άλλη πλευρά οι κατηγορούμενοι, σκηνοθέτες και γονείς, ισχυρίστηκαν ότι ουδέποτε συνέβησαν τα περιστατικά αυτά, αντίθετα τηρήθηκαν όλες οι νομότυπες (σύμφωνα με το Ν.1837/1989) αλλά και οι ουσιώδεις προϋποθέσεις για τη συμμετοχή του ανηλίκου βρέφους στην επίδικη ταινία. Τα αποδεικτικά στοιχεία θεωρήθηκαν επαρκή για το Δικαστήριο και οι κατηγορούμενοι απαλλάχτηκαν από τις αποδιδόμενες κατηγορίες.

4.2. Παρατηρήσεις-προβληματισμοί με αφορμή την εκτεθείσα νομολογία

Από τις δικαστικές αποφάσεις που παρατέθηκαν και θεωρούμε αντιπροσωπευτικό δείγμα, μπορούμε να κάνουμε ορισμένες παρατηρήσεις από τις οποίες εξάγονται ορισμένα συμπεράσματα ως προς την εφαρμογή της κείμενης νομοθεσίας για την απασχόληση ανηλίκων, όταν επιλαμβάνονται τα αρμόδια Δικαστήρια.

Κατ' αρχήν, τα ελληνικά Δικαστήρια διάκινται θετικά απέναντι στους ανήλικους εργαζόμενους, εφαρμόζοντας ικανοποιητικά τόσο το γράμμα όσο και το πνεύμα της νομοθεσίας που προστατεύει τα παιδιά που αναγκάζονται να εργαστούν. Παρατηρήσαμε ότι σε όλες σχεδόν τις περιπτώσεις αντιδικίας που συναντήσαμε, τα αιτήματα των ανηλίκων εργαζομένων με αφορμή την εργασία τους, έγιναν δεκτά και ικανοποιήθηκαν, εν όλω ή εν μέρει, ενώ η εργοδοτική αυθαιρεσία, κατάχρηση δικαιωμάτων, αμέλεια και γενικά παραβίαση διατάξεων για την παιδική εργασία, αντιμετωπίστηκαν με αυστηρότητα.

Οι εκδικαζόμενες υποθέσεις, σχεδόν στο σύνολό τους, αφορούν ανήλικους εργαζόμενους κοντά στην ηλικία των 15 ετών και μέχρι τα 18, κοντά δηλαδή στα όρια της απαγόρευσης εργασίας.

Οι πέντε από αυτές αφορούν εργατικά ατυχήματα, ένα θανατηφόρο, ένα με αποτέλεσμα μόνιμη παράλυση και τρεις με αποτέλεσμα τον ακρωτηριασμό άνω άκρου.

Οι τρεις αφορούν απόδοση δεδουλευμένων για απλήρωτη ή πλημμελώς πληρωμένη εργασία που παρείχε ανήλικος, άλλες τρεις αφορούν αποζημίωση λόγω απόλυσης και δύο αφορούν την παράνομη υπερωριακή απασχόληση ανηλίκων.

Δέκα από τις αποφάσεις αφορούν τη διαδικασία των εργατικών διαφορών και μόνο τρεις έχουν εκδοθεί από ποινικά Δικαστήρια.

Πλην αυτής του βρέφους, σε όλες τις άλλες περιπτώσεις, τα Δικαστήρια επιλήφθηκαν μετά από αίτημα του ίδιου του πληττόμενου ανηλίκου, ή των γονέων του ή από κοινού, με την κατάθεση δικογράφου αγωγής ή έγκλησης σε βάρος του εργοδότη.

Σε όλες τις υποθέσεις, οι γονείς του ανηλίκου συμμετέχουν στις δίκες ως εν δυνάμει δικαιούχοι, μαζί με το ανήλικο, απέναντι στον εργοδότη, και μόνο στην περίπτωση του βρέφους κατηγορούνται οι ίδιοι.

Η υπόθεση του συμμετέχοντος σε κινηματογραφική ταινία βρέφους (282/1993 Μον. Πλημ. Αθηνών) αποτελεί ενδιαφέρουσα περίπτωση, με πολλές παραμέτρους προβληματισμού και τη θεωρήσαμε άξια ιδιαίτερης προσοχής. Είναι η μόνη απόφαση που βρέθηκε να αφορά την εξαίρεση από τη γενική απαγόρευση εργασίας ανηλίκων κάτω των 15 ετών (άρθρο 3 του Ν. 1837/1989). Είναι η μόνη που αφορά παιδί τόσο μικρό σε ηλικία, μόλις 18 μηνών. Είναι η μόνη που φέρει γονείς στη θέση του κατηγορουμένου. Είναι, τέλος, η μόνη, που η έναρξή της οφείλεται σε κινητοποίηση της Εισαγγελικής Αρχής κατόπιν ενός δημοσιεύματος στον τύπο, κι όχι μετά από αίτημα του πληττόμενου ή των ασκούντων την επιμέλειά του. Η απαλλαγή των συντελεστών της ταινίας και των γονέων του βρέφους από κάθε κατηγορία, είναι ζήτημα εκτίμησης των αποδεικτικών μέσων, που ούτε ενδιαφέρει την έρευνά μας, ούτε βέβαια είμαστε σε θέση να αξιολογήσουμε.

Αυτό που ενδιαφέρει είναι το κατά πόσο, στο όνομα της Τέχνης, μπορεί ένα τόσο μικρό παιδί, και κάθε παιδί, να χρησιμοποιείται κυριολεκτικά ως αντικείμενο. Εφόσον η διαμόρφωση της προσωπικότητάς του δεν έχει ολοκληρωθεί, δε μπορεί να επιλέξει το ίδιο, αν και με τι όρους θα συμμετάσχει σε μια καλλιτεχνική δραστηριότητα, έστω και ποιοτικά αναγνωρισμένης. Διαφορετικά, γιατί να μην υπάρχει εξαίρεση στη δυνατότητα ψήφου των ανηλίκων;

Ενδιαφέρει επίσης η διεύρυνση των δραστηριοτήτων για τις οποίες το άρθρο 3 του Ν. 1837/1989 επιτρέπει την κατ' εξαίρεση απασχόληση ανηλίκων. Το μόντελινγκ, η διαφήμιση και σωρεία τηλεοπτικών προγραμμάτων, δεν αποτελούν καλλιτεχνικές μορφές έκφρασης, ώστε να νομιμοποιούνται ως πεδία απασχόλησης ανηλίκων, χωρίς, φυσικά, τη δυνατότητα συναίνεσής τους. Μάλλον είναι πηγή σημαντικού εισοδήματος ή πραγματοποίησης ονείρων και επιδιώξεων των γονέων. Όσο προστατευτικές και να είναι οι διατάξεις για τη διασφάλισή τους, δε μπορεί να προβλεφθεί και να υπολογιστεί ο αντίκτυπος της δημοσιότητας στην ανάπτυξη της προσωπικότητας των ανηλίκων που χρησιμοποιούνται (και όχι «απασχολούνται»). Σε τελική ανάλυση, αφήνονται τεράστια περιθώρια γονεϊκής κυρίως, αλλά και εργοδοτικής αυθαιρεσίας σε περιπτώσεις εφαρμογής του άρθρου 3 του Ν. 1837/1989.

Κατά τη γνώμη μας, τα παιδιά που εμπíπτουν στην εφαρμογή του είναι αντικειμενικά απροστάτευτα απέναντι στις επιθυμίες των γονιών τους για δόξα ή χρήμα, αλλά και απέναντι στις εκάστοτε επιταγές της τρέχουσας επικαιρότητας. Πρόσφατα, για παράδειγμα, θεωρήθηκε ψυχαγωγία ο ανταγωνισμός μεταξύ δωδεκάχρονων παιδιών, που συμμετείχαν σε τηλεοπτικό reality show μαγειρικής.

4.3. Τελικά Συμπεράσματα

Στο βαθμό που η έρευνά μας ήταν επιτυχής και το δείγμα της επιλεγμένης νομολογίας είναι αντιπροσωπευτικό, παρατηρούμε ότι η δικαιοσύνη στην Ελλάδα επλαμβάνεται υποθέσεων απασχόλησης ανηλίκων, μετά από απεύθυνση του πληττομένου ή των γονέων του, με το κόστος που αυτό συνεπάγεται και δεν είναι μικρό. Αφορά τα μεγαλύτερα σε ηλικία παιδιά, τους εφήβους μεταξύ 14-18 ετών, που έστω και με άκυρη σύμβαση, απασχολήθηκαν σε νόμιμες και κοινωνικά ανεκτές εργασίες, όπως εμπορικές επιχειρήσεις, κατασκευαστικές εταιρίες ή αγρούς.

Δεν εντοπίστηκε κατά την έρευνά μας νομολογία σχετική με την παιδική πορνεία ή πορνογραφία, με πληττόμενα τα δικαιώματα παιδιού Ρομά, με παιδί που δουλεύει στο δρόμο καθαρίζοντας παρμπρίζ αυτοκινήτων, πουλώντας λουλούδια σε κέντρα νυχτερινής διασκέδασης ή ζητιανεύοντας. Δε βρέθηκε καμία απόφαση όταν θέσαμε ως κριτήριο αναζήτησης τις δύο διεθνείς συμβάσεις 138 και 182 της Δ.Ο.Ε., στη βάση δεδομένων νομολογίας του Δ.Σ.Α. Δε συναντήσαμε καμία απόφαση που να εξαντλεί την έρευνα των ορίων της κατ' εξαίρεση απασχόλησης ανηλίκων σε καλλιτεχνικές δραστηριότητες. Δε φαίνεται να κινητοποιήθηκε σε κάποια περίπτωση, αστική ή ποινική διαδικασία, μετά από παρέμβαση κρατικού, διοικητικού ή άλλου θεσμοθετημένου φορέα πρόνοιας και προστασίας των παιδιών και των δικαιωμάτων τους.

Επομένως, έχοντας ήδη διαπιστωθεί η έλλειψη κεντρικού και ολοκληρωμένου σχεδιασμού για την αποτελεσματική αντιμετώπιση της παράνομης παιδικής εργασίας και μάλιστα των χαρακτηρισμένων ως χειρότερων μορφών αυτής, στην Ελλάδα, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η νομολογία των Ελληνικών Δικαστηρίων δεν είναι επαρκές μέτρο για να υπολογιστεί ούτε η έκταση ούτε η καταστολή του φαινομένου.

Οι Έλληνες Δικαστές αξιοποιούν, ερμηνεύουν και εφαρμόζουν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο την υπάρχουσα νομοθεσία, όταν έρχονται αντιμέτωποι με την παράνομη παιδική εργασία. Δεν έρχονται όμως τόσο συχνά αντιμέτωποι με το φαινόμενο αυτό, όσο έρχεται ο καθένας από εμάς, ρίχνοντας ένα βλέμμα γύρω του και μελετώντας τις σχετικές με το θέμα έρευνες και στατιστικές. Κρίνουν ό,τι τους ζητηθεί, μέσα στα πλαίσια της αρμοδιότητάς τους, τοπικής ή υλικής. Σωστά και δίκαια αποδίδουν π.χ. δεδουλευμένα που δικαιούται και διεκδικεί 14χρονο κορίτσι που εργάστηκε παράνομα (10358/1991 Εφετείου Αθηνών). Η αποδεδειγμένη γνώση, όμως, της παρανομίας αυτής

τόσο από τη μητέρα του όσο και από την εργοδότηριά του, δεν έχει συνέπειες για καμία τους και παραμένουν ατιμώρητες.

Είναι σαφές ότι η απονομή Δικαιοσύνης προσκρούει μετωπικά στον τρόπο με τον οποίο η ίδια επιλαμβάνεται ώστε να προστατέψει έναν πληττόμενο ανήλικο εργαζόμενο.

Ένα παιδί που εξαναγκάζεται να εργαστεί, εξαναγκάζεται πιθανά από τους γονείς του, πολλές φορές μέσα στα πλαίσια της καθαγιασμένης μέσης ελληνικής οικογένειας. Το ίδιο συμβαίνει συχνότατα με τα παιδιά των Ρομά. Σε πολλές περιπτώσεις, το παιδί δεν έχει γονείς και εξαναγκάζεται σε κάθε είδους εργασία από την ανάγκη επιβίωσής του, ή, χειρότερα, από επαγγελματίες εκμεταλλευτές. Δεν έχει ούτε χρήματα, ούτε την κατάλληλη μόρφωση, ούτε το θάρρος να διεκδικήσει τα δικαιώματά του, τα οποία μάλλον αγνοεί εντελώς. Ένα μικρό παιδί που εξωθείται π.χ. στην πορνεία, δε χρειάζεται μεγάλη φαντασία ώστε να καταλάβουμε ότι απειλείται, κακοποιείται και φοβάται για τη ζωή και τη σωματική του ακεραιότητα. Ένα παιδί που ταξίδεψε με δουλεμπορικό πλοιάριο κινδυνεύοντας να χάσει τη ζωή του για να έρθει σε μια ξένη χώρα και να πουλάει λουλούδια στους ερωτευμένους, δε γνωρίζει καν ότι έχει το παραμικρό δικαίωμα πέραν της επιβίωσης. Τα παιδιά αυτά δεν μπορούν να βρεθούν ενώπιον της δικαιοσύνης για να προστατευτούν.

Από το σύνολο των παραπάνω καταλήγουμε στο τελικό συμπέρασμα ότι το φαινόμενο της απασχόλησης ανηλίκων είναι και παρόν και, δυστυχώς, αυξανόμενο, τόσο στην Ελλάδα όσο και διεθνώς. Οι προσπάθειες για την εξάλειψή του, διεθνώς, παρότι φιλότιμες, δεν επαρκούν ώστε να έχουν αποτέλεσμα. Ειδικά στην Ελλάδα, παρουσιάζεται σημαντικό κενό σχεδιασμού και δράσης για την προστασία των δικαιωμάτων των ανηλίκων, ως ιδιαίτερης ευαισθησίας προσώπων, αλλά και ως εργαζομένων. Ενώ υφίσταται νομοθεσία, απαγορευτική της παιδικής εργασίας, δυστυχώς, δεν εφαρμόζεται. Ενώ τα ελληνικά Δικαστήρια προστατεύουν αποτελεσματικά τους ανήλικους εργαζομένους, όταν καλούνται προς αυτό, τα παιδιά που εξαναγκάζονται σε εργασία αδυνατούν να απευθυνθούν στη Δικαιοσύνη ζητώντας προστασία των θεσμοθετημένων δικαιωμάτων τους.

Μια εικόνα που, δυστυχώς, δεν ανήκει στο παρελθόν

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΠΗΓΕΣ

Ελληνική Βιβλιογραφία

Ανώνυμος: «*Εργατικοί παίδες*», Οικονομική επιθεώρησις, 1874

Α. Μακροπούλου: «*Από την εργασία της γυναίκας και του παιδιού*», Ο Αγώνας της Γυναίκας, τεύχ. 50-51, Αύγουστος 1927.

Γ.Α Αναστασόπουλος: «*Ιστορία της ελληνικής βιομηχανίας 1840-1940*», Αθήνα 1940

Γ.Δ. Δασκαλάκος: «*Τα εργαζόμενα κορίτσια*», Εργασία, 21-6-1930

Διεθνής Οργάνωση Εργασίας: «*Ένα μέλλον χωρίς Παιδική Εργασία*» Οδυσσεάς, 2003

Ε. Ζωγράφου: «*Πώς εργάζονται οι γυναίκες μας*», (1898) Δημοσιεύματα Αθήνα 1903

Α. Νάκου : «*Γη της Βοιωτίας*», Γαλαξίας 1964

Α. Νάκου: «*Τα εργαζόμενα παιδιά*», Εργασία, 1-3-1930

Μ. Ρηγίνος: «*Μορφές παιδικής εργασίας στην ελληνική βιομηχανία-βιοτεχνία*», Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου, Ιστορικότητα της παιδικής ηλικίας και της νεότητας, Αθήνα 1986.

Μ. Ρηγίνος: «*Μορφές Παιδικής Εργασίας στη Βιομηχανία και τη Βιοτεχνία 1870-1940*» Γ.Γ.Ν.Γ, 1995

Μ. Σβώλου: «*Το εργαζόμενο παιδί*», Α' Πανελλήνιο Συνέδριο προστασίας μητρότητας και παιδικών ηλικιών, Αθήνα 19-26 Οκτωβρίου 1930.

Ξ. Ζολώτας: «*Η Ελλάδα εις το στάδιον της εκβιομηχανίσεως*», Αθήνα 1926.

Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου: «*Ιστορικότητα της παιδικής ηλικίας και της νεότητας*», Αθήνα 1986

Σ. Κορώνης: «Παρατηρήσεις τινές επί του αριθμού των εν Ελλάδι εις τας βιομηχανικάς, μεταλλευτικάς, και υπαιθρίους εργασίας, απασχολουμένων παιδιών, νεαρών προσώπων και γυναικών», Δελτίον του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας, τεύχ. 4, Δεκ. 1914.

Σ. Τρωϊάνος, Ι. Βελισσαροπούλου-Καράκωστα: «Ιστορία Δικαίου», Νομική Βιβλιοθήκη, 2010

A. Smith: «*Wealth of Nations*», Andrew Skinner, Pelican Classics, London (1973)

E. Burns, «*Ευρωπαϊκή Ιστορία*», Θεσσαλονίκη, εκδόσεις Επίκεντρο, 2006.

E.J. Hobsbawm: «*Η εποχή των επαναστάσεων 1789-1848*» Μ.Ι.Ε.Τ. 1997

E.J. Hobsbawm: «*Η εποχή του κεφαλαίου 1848-1875*», Αθήνα 1994.

E.M. Burns: «*Ευρωπαϊκή Ιστορία-Ο Δυτικός Πολιτισμός-Νεότεροι Χρόνοι*» εκδόσεις Επίκεντρο 2006

M. Lavalette: «*Child Employment in the Capitalist Labour Market*» Biddles Limited, Guilford and King's Lynn, Great Britain, 1998

Fr. Engels: «*Η κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία*», μετ. Λευτέρης Αποστόλου, τ. 2, Αθήνα 1989

Ph. Aries. : «*Αιώνες Παιδικής Ηλικίας*» Αθήνα, εκδόσεις Γλάρος, 1990

R. Tames : «*Τα παιδιά στην Αρχαία Ελλάδα*» Σαββάλας, Αθήνα, 2003

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

Hobsbawm Eric-John: «*Industry and Empire. From 1750 to the present days*», Λονδίνο 1984.

Hobsbawm Eric-John : «*Worlds of labours. Further studies in the history of labour*», Λονδίνο 1984.

Lavalette Michael: «Child Employment in the Capitalist Labour Market», Biddles Limited, Guilford and King's Lynn, Great Britain (1998)

Tucker, Robert Charles: «The Marx – Engels Reader» (second edition), Norton, New York, 1972.

Νομικές Περιοδικές Εκδόσεις:

Αρμενόπουλος 1992 (τ.46, σελ.247), 2010 (τ.64,σελ.543)

Αχαϊκή Νομολογία 2004(τ.20, σελ.418), 2007(τ.23, σελ.522),2009(σελ.484)

Δελτίο Εργατικής Νομοθεσίας 1993 (τ.49, σελ.431)

Δίκαιο Εταιριών-Επιχειρήσεων 1997 (σελ.1195)

Ελληνική Δικαιοσύνη 1993 (τ.34, σελ.137)

Νομικό Βήμα 1995 (τ.43,σελ.51)

Πειραϊκή Νομολογία 2009 (τ.31, σελ.342)

Ποινικά Χρονικά 1994 (τ.ΜΔ, σελ.535)

Ιστοσελίδες

www.ilo.org International Labour Organization-Διεθνής Οργάνωση Εργασίας

www.unicef.gr Unicef

www.0-18.gr Συνήγορος του Παιδιού

www.hamogelo.gr Το Χαμόγελο του Παιδιού

<http://www.pi-schools.gr/> Παιδαγωγικό Ινστιτούτο

<http://www.childcom.org.cy> Επίτροπος Προστασίας των Δικαιωμάτων του Παιδιού

<http://www.iaen.gr/> Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας

<http://www.yrakp.gr> Υπουργείο Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας

<http://el.wikipedia.org> Βικιπαίδεια

<http://tvxs.gr/> tvxs Ανεξάρτητη Ενημέρωση

<http://www.avgi.gr/ArticleActionshow.action?articleID=680440> Εφημερίδα «Αυγή»

<http://www.avgi.gr/ArticleActionshow.action?articleID=664562> Εφημερίδα «Αυγή»

<http://www.kathimerini.gr/> Εφημερίδα «Καθημερινή»

<http://www.elinyae.gr> Ελληνικό Ινστιτούτο Υγιεινής και Ασφάλειας Εργασίας

<http://www.dsanet.gr> Τράπεζα Νομικών Πληροφοριών Δ.Σ.Α. «Ισοκράτης»

<http://www.esye.gr> Εθνική Στατιστική Υπηρεσία

www.et.gr Εθνικό Τυπογραφείο

<http://www.incgsee.gr> Ινστιτούτο Εργασίας της Γ,Σ,Ε,Ε.

<http://www.nb.org> Νομική Βιβλιοθήκη

<http://www.hellenicparliament.gr> Βουλή των Ελλήνων